

क्रिप्टोकरेन्सी (Crypto currency) सम्बन्धी अध्ययन

नेपाल कानून आयोग

२०८०

विषय सूची

परिच्छेद-१ प्रारम्भिक

१.१	विषय प्रवेश	१
१.२	अध्ययनको आवश्यकता तथा औचित्यता	३
१.३	अध्ययनको उद्देश्य	४
१.४	अध्ययनको विधि	५
१.५	अध्ययनको सीमा	५
१.६	अध्ययनको संरचना	६
१.७	अध्ययन समितिको गठन	६
१.८	विषयविज्ञसँगको छलफल	७

परिच्छेद -२ क्रिप्टोकरेन्सीको परिचय

२.१	पृष्ठभूमी	९
२.२	क्रिप्टोकरेन्सीको ऐतिहासिक बिकाशक्रम	१४
२.३	क्रिप्टोकरेन्सी युगको एक दशक	१७
२.४	क्रिप्टोकरेन्सीको वर्तमान अवस्था	१९

परिच्छेद -३ नेपालमा क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी विद्यमान कानूनी व्यवस्थाहरू

३.१	संवैधानिक व्यवस्था	२३
३.२	नीतिगत व्यवस्था	२३
३.३	कानूनी व्यवस्था	२८
३.४	अदालती अभ्यासहरू	३४

परिच्छेद-४ क्रिप्टोकरेन्सीलाई नियमन गर्न अन्तराष्ट्रिय स्तरमा गरिएका प्रयासहरू

परिच्छेद-५ क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय अभ्यासहरू

परिच्छेद-६ क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी विश्लेषण

परिच्छेद-७ निष्कर्ष तथा सुझाव

७.१	निष्कर्ष	६१
७.२	सुझाव	६३

सन्दर्भ सामग्री

६५

क्रिप्टोकरेन्सी (Crypto currency) सम्बन्धी अध्ययन

परिच्छेद-१

प्रारम्भिक

१.१ विषय प्रवेश

पछिल्लो समय क्रिप्टोकरेन्सी व्यापक चर्चा पाउँदै गरेको छ। क्रिप्टोकरेन्सी भन्नाले क्रिप्टोग्राफी वा अन्य कुनै तरिकाले सिर्जना वा उत्पादन गरिएको विद्युतीय माध्यमबाट मूल्य दर्शाउने वा मूल्यको प्रतिनिधित्व गर्ने व्यापारिक क्रियाकलापमा महत्व वा उपादेयता रहेको वा मूल्य वा खाताको एकाइमा सञ्चित वा भण्डारण गर्न सकिने सूचना, कोड वा सङ्केत नम्बर, टोकन वा यस्तै किसिमको भर्चुअल सम्पत्ति (virtual assets) लाई लिइएको पाइन्छ।

क्रिप्टोकरेन्सी भन्नाले कुनै पनि नियामक निकायको नियमन बेगर निजी क्षेत्रबाट जारी गरिएको तथा virtual community मा सम्बद्ध सदस्यहरू बीच क्रिप्टोग्राफीको प्रयोग गरी सुरक्षित तवरले विद्युतीय माध्यमबाट कारोबार गर्न सकिने प्रत्याभूति सहित प्रयोगमा रहेको एक प्रकारको virtual currency हो। यस प्रकारको currency ले legal tender status प्राप्त गरेको हुँदैन र साथै राज्यको जमानत समेत प्राप्त भएको हुँदैन। क्रिप्टोकरेन्सीको संचय तथा कारोबार तोकिएका सफ्टवेयर, मोबाइल, तथा कम्प्युटर एप्लिकेशनहरूको प्रयोगबाट मात्र गर्न सकिने हुन्छ।

यो धेरै संख्याको कम्प्युटरहरूमा वितरित नेटवर्कमा आधारित digital asset को एउटा स्वरूप हो। हाल प्रचलनमा रहेका धेरैजसो क्रिप्टोकरेन्सीहरू blockchain प्रविधिको प्रयोगबाट सिर्जित तथा विकेन्द्रित नेटवर्कहरूमा वितरित खाता (Distributed Ledger) मा आधारित छन्। क्रिप्टोकरेन्सी विद्युतीय माध्यमबाट कुनै वित्तीय संस्थाको मध्यस्थताबिना नै रकमान्तर गर्न सकिन्छ। यही कारणहरूले गर्दा यो सरकार तथा अन्य कुनै केन्द्रीय निकायको नियन्त्रण

भन्दा बाहिर रहेको छ।

स्वामित्वको गोप्यता कायम गरी बेनामी कारोबार हुने हुनाले क्रिप्टोकरेन्सीहरूको स्वामित्व र व्यक्ति तथा संस्थासम्बद्ध कारोबारको आधिकारिक (प्रामाणिक) एवं औपचारिक विवरण प्राप्त गर्न नसकिने अवस्था हुन्छ। हालसम्म कुनै पनि निजी अथवा सरकारी निकायमा यस्तो तथ्यांक रहेको छैन। केही blockchain analytic कम्पनीहरूले विशिष्ट प्रकारका analytic उपकरणहरूको प्रयोग गरेर व्यवसायिक प्रयोजनको लागि मात्र उपलब्ध गराउने शर्तमा अनौपचारिक (अनुमानित) तथ्यांक तयार गर्न प्रयासरत रहेका छन्। यसर्थ, विकसित देशका सरकारी निकायहरूलाई समेत क्रिप्टोकरेन्सीहरूको प्रयोगको नियमन तथा अनुगमन गर्न ठूलो चुनौति सामना गर्नु परिरहेको अवस्था छ।

नियामक निकायको दायरामा आउन नचाहने तथा आफ्नो पहिचान नखुलाइ कारोबार गर्न चाहनेहरूका लागि एउटा आकर्षक उपकरणको रूपमा क्रिप्टोकरेन्सीहरूको विश्वव्यापी प्रयोग बढ्दै गैरहेको छ। क्रिप्टोकरेन्सीहरूको अध्ययन तथा विवरण राख्दै आएको वेबसाइट CoinMarketCap.com का अनुसार अगस्ट २०२२ सम्ममा २०,५०० भन्दा बढी क्रिप्टोकरेन्सीहरू प्रयोगमा रहेको र तिनीहरूको विश्वव्यापी बजार पूंजीकरण (Global Market Capitalization) १.१५ ट्रिलियन अमेरिकी डलरको हाराहारीमा रहेको छ। त्यसमध्ये Bitcoin, Ethereum, Tether लगायतका क्रिप्टोकरेन्सीहरू व्यापक प्रयोगमा रहेका छन्।

क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबार Blockchain distributed ledger को माध्यमद्वारा हुने गरेको देखिन्छ। Blockchain distributed ledger एउटा सूचना शृङ्खला हो जसले डिजिटल लेनदेनहरूको तथ्य र डेटा भण्डार (Timestamp) गर्दछ। जस्तै प्राप्तकर्ता र प्रेषक, लेनदेनमा संलग्न

सिक्काहरू/टोकनहरू/स्मार्ट कन्ट्र्याक्टको संख्या र क्रिप्टोग्राफिक ह्यास¹ आदि भण्डारण भएको हुन्छ। ब्लकचेन लेजर सबैको लागि पहुँचयोग्य हुन्छ।

पछिल्लो समयमा विश्वव्यापी रूपमा क्रिप्टोकरेन्सीको प्रयोग तथा कारोबार बढ्दै गरेको सन्दर्भमा स्वदेश तथा विदेशमा रहेका नेपालीहरू पनि यसको कारोबार वा यससँग सम्बन्धित लगानीमा संलग्न रहने गरेको भन्ने सूचना सञ्चार माध्यममा आउने गरेको छ। क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबारलाई नियमन गर्न विभिन्न राष्ट्रहरूमा कानून निर्माण भइसकेको अवस्थामा नेपालमा हालसम्म कुनै कानूनी व्यवस्था भएको पाइदैन। यस सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकले क्रिप्टोकरेन्सी वा हाइपर फण्डमा कुनै पनि प्रकारको लगानी वा कारोबारमा रोक लगाउन सूचनाहरू जारी गरेको पाइन्छ।

१.२ अध्ययनको आवश्यकता र औचित्य

क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी अध्ययनको आवश्यकताको कारण देहाय बमोजिम रहेको छः-

१. कानूनी अभावका कारण हालसम्म क्रिप्टोकरेन्सीलाई सम्पत्ति (assets) को रूपमा मान्यता नदिएकोले कुनै प्रयोगकर्ता वा कारोबारसँग सम्बन्धित समस्या वा विवाद भएमा लगानीकर्तासँग कानूनी उपचार नरहेको र अन्य व्यक्तिमार्फत लगानी गरेको खण्डमा रकम फिर्ता नभई ठगिने र आफ्नो लगानी डुबेर क्षतिपूर्ति नपाइने अवस्था आउने भएकोले नयाँ ऐन बनाउन आवश्यक पर्ने वा नपर्ने,
२. क्रिप्टोकरेन्सीसँग सम्बन्धित लगानी आतङ्कवादी क्रियाकलापमा प्रयोग हुन सक्ने र अपराधिक गतिविधिबाट प्राप्त सम्पत्ति शुद्धीकरण गर्न तथा कर छलीका लागि प्रयोगको

¹ ह्यास भन्नाले एक गणितीय गणना हो जसले डेटालाई ६४ क्यारेक्टरहरूको स्ट्रिङमा परिणत गर्छ।

माध्यम बन्न सक्ने भएकोले यस्ता क्रियाकलापलाई नियमन गर्न आवश्यकता पर्ने वा नपर्ने,

३. क्रिप्टोकरेन्सी निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित हुने भई केन्द्रीय बैंकको नियन्त्रण बाहिर भएकोले यसको व्यापक प्रयोग भएमा मुद्रा प्रदायमा गणना नभई मौद्रिक नीतिको प्रभावकारितामा असर पर्न सक्ने भएकोले यसलाई नियन्त्रणको आवश्यकता भएको वा नभएको,
४. क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबार, लगानी तथा व्यवसायबाट पूँजी पलायन हुन सक्ने र विदेशमा रहेका नेपालीबाट नेपाल आउन सक्ने विप्रेषण विदेशमै लगानी हुन सक्ने हुँदा विदेशी मुद्राको सञ्चितिमा समेत नकारात्मक प्रभाव पर्न सक्ने सम्भावना रहेको।

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी कारोबार तथा व्यवसायसँग सम्बन्धित अध्ययन गरी र विद्यमान विश्वव्यापी मापदण्डहरूको विस्तृत र विवेकपूर्ण रूपमा अध्ययनको आधारमा नियमन वा नियन्त्रण गर्ने कानून बनाउनु पर्ने वा नपर्ने सम्बन्धमा यस अध्ययनको उद्देश्य रहेको छः-

१. क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धमा नेपालको संविधान तथा कानूनमा भएका व्यवस्थाहरूको अध्ययन गर्ने,
२. क्रिप्टोकरेन्सी नियमनको लागि नेपालमा सरकार, अर्थ मन्त्रालय तथा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी भएका कार्यविधि तथा निर्देशिकाहरूको विस्तृत अध्ययन गर्ने,
३. क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी विभिन्न अन्तराष्ट्रिय स्तरमा गरिएका प्रयासहरूको अध्ययन गर्ने,
४. क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी अन्य मुलुकको कानूनी व्यवस्थाको बारेमा अध्ययन गर्ने,

५. क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी विषयमा राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय अदालतबाट भएका निर्णय तथा नजिरको अध्ययन गर्ने,
६. क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी कानूनको आवश्यकता तथा औचित्यताको विश्लेषण गर्ने।

१.४ अध्ययनको विधि

प्रस्तुत अध्ययनमा सैद्धान्तिक विधि प्रयोग गरिएको छ। अध्ययनको आधारका रूपमा विभिन्न स्रोत सामग्रीबाट क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी विषयको सैद्धान्तिक अध्ययन गरिएको छ। संविधान, ऐन तथा कानूनहरू प्रमुख स्रोतका रूपमा रहेका छन्। वेवसाइट, पुस्तक, प्रतिवेदन, लेख आदि द्वितीय स्रोतका रूपमा प्रयोग गरिएको छ। सैद्धान्तिक विधि अपनाइ संकलन गरिएको सूचनालाई विषय विज्ञहरूसँग अन्तरक्रिया तथा छलफल गरी विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरी अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ।

१.५ अध्ययनको सीमा

यस अध्ययनमा क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी कानूनको आवश्यकता पर्ने वा नपर्ने भन्ने सम्बन्धमा अध्ययन गरिएको छ। नेपालमा क्रिप्टोकरेन्सीको विद्यमान कानूनी स्थिति तथा सर्वोच्च अदालतबाट विभिन्न मुद्दाको सिलसिलामा व्यक्त भएका नजिर तथा प्रतिपादित सिद्धान्तहरू, अन्तराष्ट्रिय स्तरमा गरिएका प्रयासहरू र अन्य मुलुकको कानूनी व्यवस्थाहरूको विषयमा सीमित रही अध्ययन गरिएको छ।

१.६ अध्ययनको संरचना

प्रस्तुत अध्ययनलाई देहायको विषयवस्तुको आधारमा देहाय बमोजिम सात परिच्छेदमा समावेश गरिएको छः-

१. परिच्छेद एक: क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी अध्ययनको आवश्यकता र औचित्य, अध्ययनको उद्देश्य, सूचना संकलन र अध्ययनको विधि लगायतका प्रारम्भिक विषयवस्तु,
२. परिच्छेद दुई: क्रिप्टोकरेन्सीको परिचय, क्रिप्टोकरेन्सीको ऐतिहासिक विकासक्रम र वर्तमान अवस्था,
३. परिच्छेद तीन: नेपालमा क्रिप्टोकरेन्सीसँग सम्बन्धित कानूनी व्यवस्थाहरू,
४. परिच्छेद चार: क्रिप्टोकरेन्सीलाई नियमन गर्न अन्तराष्ट्रिय स्तरमा गरिएका प्रयासहरू,
५. परिच्छेद पाँच: क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी अन्य मुलुकहरूको अभ्यास,
६. परिच्छेद छ: क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी विश्लेषण, र
७. परिच्छेद सात: क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी अध्ययनको निष्कर्ष तथा सुझाव।

१.७ अध्ययन समितिको गठन

नेपाल कानून आयोगको आर्थिक वर्ष २०७९/८० को वार्षिक कार्यक्रममा आयोगले विभिन्न कानूनको अध्ययन अनुसन्धान गर्ने वा गराउने सम्बन्धमा बजेट विनियोजन भएको छ। सोही शिर्षकमा रहेर आयोगले आवश्यक ठानेको कुनै विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गरी अनुसन्धान प्रतिवेदन तयार गर्ने सम्बन्धमा मिति २०७९/०५/२२ को सचिवस्तरीय निर्णय अनुसार क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी अध्ययन गरी कानून बनाउन आयोग समक्ष सुझाव पेश गर्ने कार्यका लागि देहाय बमोजिमको अध्ययन कार्यदल गठन भएको छः-

(क) सचिव, नेपाल कानून आयोग

-संयोजक

- (ख) सह-सचिव, (प्रशासन हेर्ने), नेपाल कानून आयोग -सदस्य
- (ग) प्रतिनिधि, (उपसचिव स्तरको), श्री कानून, न्याय तथा
संसदीय मामिला मन्त्रालय -सदस्य
- (घ) प्रतिनिधि, (उपसचिव स्तरको), श्री अर्थ मन्त्रालय -सदस्य
- (ङ) शाखा अधिकृत, नेपाल कानून आयोग -सदस्य-सचिव

अध्ययन कार्यदलको काम, कर्तव्य, अधिकार तथा कार्यविधि देहाय बमोजिम रहेको छः -

१. सम्बन्धित विषयमा नेपालको संविधानमा रहेका प्रावधान, अन्तराष्ट्रिय कानूनी प्रावधान तथा अन्य मुलुकको व्यवस्थाहरूको विस्तृत अध्ययन गर्ने,
२. क्रिप्टोकरेन्सी नियमनको लागि नेपालमा विद्यमान कानूनी व्यवस्थाहरू, अर्थ मन्त्रालय, नेपाल राष्ट्र बैंक लगायत नियामक निकायबाट जारी भएका कार्यविधि, निर्देशिका तथा यस विषयमा भएका अदालतका आदेश तथा नजीरहरूको विस्तृत अध्ययन गर्ने,
३. प्रस्तुत विषयमा यस आयोगका अधिकृत कर्मचारी, सरोकारवाला तथा विज्ञलाई समितिको बैठकमा आवश्यकता अनुसार आमन्त्रण गर्ने,
४. आवश्यकतानुसार सरोकारवालासँग छलफल तथा अन्तरक्रिया गर्ने,
५. अन्य आवश्यक कार्य गर्ने।

१.८ विषयविज्ञसँगको छलफल

यस अध्ययन अवधिमा आयोगका कर्मचारीहरू आम निर्वाचन, २०७९ सम्पन्न गराउन सहभागी हुँदा हुँदै कार्यदलले सिमित समय र स्रोतको बाबजुद विभिन्न विषयविज्ञहरूसँग छलफल गरेको

थियो। यस विषयमा प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने नेपाल राष्ट्र बैंकको भुक्तानी प्रणाली विभागका निर्देशक श्री कृष्ण राम धुँजु तथा नेपाल राष्ट्र बैंकको मुद्रा व्यवस्थापन विभागका निर्देशक श्री अनुज दाहाल र नेपाल प्रहरीको केन्द्रीय अनुसन्धान व्युरोका प्रहरी वरिष्ठ उपरीक्षक ए.एम. चन्द्र बहादुर धामीसंग पटक पटक छलफल गरी अध्ययन प्रतिवेदन तयार गरिएको छ।

नेपाल कानून आयोग

परिच्छेद -२
क्रिप्टोकरेन्सीको परिचय

२.१ पृष्ठभूमी

नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रकाशित गरेको क्रिप्टोकरेन्सी तथा Network Marketing सम्बन्धी सर्वसाधारणलाई जानकारी दिने उद्देश्यले मिति २०७८/१०/२५ मा प्रकाशित चेतनामूलक सामग्री अनुसार Virtual Currency लाई विद्युतीय माध्यमबाट कारोबार गर्न सकिने, वास्तविक मुद्रा (real money or fiat currency) जस्तै कार्य गर्न सक्ने, निजी क्षेत्रबाट जारी गरिएको र Legal Tender Status प्राप्त नगरेको तथा राज्यको जमानी (State Backing) नभएको Speculative assetss को रूपमा बुझ्न सकिन्छ^२

Virtual Currency विशेष गरेर दुई प्रकारको रहेको देखिन्छ:-

(क) केन्द्रीकृत Virtual Currency को एकल Administrator हुन्छ, जसले नियम बनाउँछ

र Virtual Currency लाई Fiat Currency मा भुक्तानी दिन सक्छ।

(ख) विकेन्द्रीकृत Virtual Currency जसलाई क्रिप्टोकरेन्सी भनेर चिनिन्छ।

क्रिप्टोकरेन्सी विद्युतीय माध्यमबाट कुनै वित्तीय संस्थाको मध्यस्थताविना नै रकमान्तर गर्न सकिन्छ। यसमा क्रिप्टोग्राफीको प्रयोग गरी बेनामी (Anonymous) कारोबार हुने गर्दछ र यसको लेखाङ्कन कुनै बैंक वा खास संस्थाले नभई विकेन्द्रीकृत रूपमा Block Chain (ब्लकचेन)

^२ Cryptocurrency तथा Networking Marketing सम्बन्धमा सर्वसाधारणलाई जानकारी दिने उद्देश्यले चेतनामूलक सामग्री, नेपाल राष्ट्र बैंक गभर्नरको कार्यालय, available at https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2022/02/Crypto_for_Financial_Literacy_Final.pdf, accessed on 6th January 2023.

प्रविधिमाफत गरिन्छ। सन् २०२२ जनवरी सम्ममा ८,००० भन्दा बढी क्रिप्टोकरेन्सी रहेको अनुमान गरिएको छ।

क्रिप्टोकरेन्सी वा Virtual Currency लाई Electronic Money भन्दा फरक रूपमा बुझनुपर्छ। Electronic Money भनेको Fiat Currency कै विद्युतीय स्वरूप हो, जुन वास्तविक मुद्राको Value लाई विद्युतीय माध्यमबाट Transfer गर्न प्रयोग गरिन्छ। मोबाइल बैंकिङमा रकमान्तर हुने मुद्रादेखि लिएर भुक्तानी सेवा प्रदायक संस्थाको e-wallet मा भएको रकम Electronic Money हो। Digital Currency ले दुबै Virtual Currency र Electronic Money लाई समेट्छ। केन्द्रीय बैंकले समेत कागजी मुद्राको सट्टामा Digital Currency जारी गर्न सक्छ, जसलाई Central Bank Digital Currency (CBDC) पनि भनिन्छ। CBDC वास्तवमा मुद्रा (Real Currency or Fiat Currency) कै अभौतिक स्वरूप हो र यसलाई जारी गर्ने देशको सरकारले पूर्ण रूपमा जमानी दिएको हुन्छ।

क्रिप्टोकरेन्सीका केही स्वरूपहरू देहाय बमोजिम रहेको पाइन्छ^३:-

- **बिट्क्वाइन (Bitcoin):** बिट्क्वाइनलाई सबैभन्दा पहिलो विकेन्द्रित Virtual Currency को रूपमा लिइन्छ। यसको कारोबार सामूहिक रूपमा गरिने र Cryptographically verified (क्रिप्टोग्राफीकल्ली भेरिफाइड) हुने भएकोले यसको कारोबार सुरक्षित मानिन्छ। यो कुनै व्यक्ति विशेषको नेटवर्कको नियन्त्रणमा नरहने र संसारका कुनै पनि मुलुकमा सञ्चालन हुन सक्ने गरी डिजाइन गरिएको भन्ने दावी बिट्क्वाइन फाउण्डेसनको छ।

³ नेपाल राष्ट्र बैंक समाचार, कात्तिक २०७२, वर्ष ४०, अंक २, पेज नं. ५
https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2019/12NR_Samachar_2072_.7pdf

- **लाइटक्वाइन (Litecoin):** सन् २०११ देखि प्रचलनमा आएको यो विकेन्द्रित Virtual Currency बिट्क्वाइन पश्चात् सबैभन्दा ठुलो कारोबार भएको क्रिप्टोकरेन्सीको रूपमा लिइन्छ। यस क्रिप्टोकरेन्सीलाई Charles Lee भन्ने व्यक्तिले विकास गरेको मानिन्छ। जुन व्यक्ति बिट्क्वाइनको दोस्रो प्रमुख व्यक्तिको रूपमा रहेको मानिने गरेको थियो।
- **डार्कक्वाइन (Darkcoin):** डार्कक्वाइनको कारोबार पूर्ण रूपमा गोप्य (anonymity) हुन्छ। Evan Duffield भन्ने व्यक्तिले सन् २०१४ मा विकास गरेको यस क्रिप्टोकरेन्सीले छोटो समयमा यसको प्रयोगकर्तालाई निकै आकर्षित गरेको मानिन्छ।
- **पियरक्वाइन (Peercoin):** यसलाई Peer-to-peer coin / P2VP coin पनि भन्ने गरिन्छ। यो क्रिप्टोकरेन्सीलाई सफ्टवेयर विकासकर्ताहरू Sunny King र Scot Nadal भन्ने व्यक्तिहरूले विकास गरेको मानिन्छ। यसको प्रयोग सन् २०१२ देखि हुन थालेको हो। Sunny King ले नै Primecoin नामक अर्को क्रिप्टोकरेन्सीको विकास गरेका छन्। यसको framework भित्र प्राइम नम्बरहरू जसलाई (Cunningham chains र bi-twin chains पनि भनिन्छ) समावेश गरिएका छन् जसको कारणले यसको प्रयोगकर्तालाई सुरक्षित तुल्याएको मानिन्छ।
- **डगक्वाइन (Dogcoin):** यो पनि एक प्रकारको क्रिप्टोकरेन्सी हो। यसको प्रयोग सन् २०१३ देखि भएको हो। यसलाई Billy Markus र Jackson Palmer ले सिर्जना गरेको मानिन्छ।

अहिलेको हाम्रो आर्थिक कारोबारमा क्रेता, बिक्रेता, बैंक तथा वित्तीय संस्था तथा मध्यस्थकर्ताको आवश्यकता पर्छ र कुनै न कुनै रूपमा यिनीहरूको संलग्नता भएको हुन्छ। तर, क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबारमा बिक्रेता र क्रेतामात्र भए पनि आर्थिक कारोबार हुन सक्छ र अरूको सहयोग तथा आवश्यकता पर्दैन। त्यसैले विभिन्न व्यक्तिको मध्यस्थताको आवश्यकता

नपर्ने हुन्छ। क्रेता र बिक्रेता सोझै कारोबार गर्ने हुँदा नियामक निकायको भूमिका रहेको हुँदैन।

क्रिप्टोकरेन्सी कानूनी रूपमा गाह्य नएकोले यसले मुद्राको प्रतिस्थापन गर्न सक्दैन। राष्ट्रिय मुद्रालाई व्यवस्थापन गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकजस्ता छुट्टै निकाय विद्यमान हुन्छन्। तर, मुद्राजस्तै गरी वस्तुको खरिद-बिक्री गर्न भने सकिने हुन्छ। धेरै देशमा क्रिप्टोकरेन्सीलाई विद्युतीय सम्पत्तिका रूपमा लिइएको पाइन्छ र सरकारले यसबाट प्रशस्त कर असुल गर्ने हुँदा सरकारलाई फाइदा नै पुग्ने देखिन्छ। कारोबारको आयमा कर लगाउन सकिने भएकाले सरकारको ढुकुटी बलियो बनाउन सहयोग पुग्दछ।

इन्टरनेटमार्फत कारोबार हुने हुँदा Hack (ह्याक) वा बदमासी हुने सम्भावना न्यून र कारोबार सुरक्षित हुने बढी सम्भावना रहेको हुन्छ। दुई पक्षबीच हुने लेनदेन अरूलाई थाहा नहुने हुँदा सुरक्षित हुनु स्वाभाविकै हो। विशेष ग्राफिकको कम्प्युटरको प्रयोग गर्नुपर्ने हुँदा छलकपट हुन सक्ने अवस्था रहँदैन। नेपालजस्ता अतिकम विकसित मुलुकमा क्रिप्टोकरेन्सी एक नौलो विषय रहेको छ। यसको उपाय र प्रभावबारे ज्ञान नभई गरेको लगानीबाट राम्रो उपलब्धि प्राप्त गर्न सकिन्छ भन्न सकिँदैन। विकसित मुलुकका जनता जानकार हुने हुँदा उनीहरूले फाइदा र जोखिमको आकलन गर्न सक्षम हुन्छन् र तदनुरूप लगानी गरेका हुन्छन्। नेपालमा भने यो नौलो आयाम भएको हुँदा जोखिम धेरै रहेको देखिन्छ।

यो अत्याधुनिक प्रविधिमा आधारित भएको विषय हो। यसको प्रयोगको लागि इन्टरनेटको आवश्यक हुन्छ। त्यस्तै ग्राफिक कार्ड र शक्तिशाली कम्प्युटरको आवश्यकता पनि उत्तिकै जरुरत हुन्छ। यसको सञ्चालन गर्न अत्याधिक ऊर्जाको आवश्यकता पनि पर्ने हुन्छ। अत्यधिक ऊर्जा खपत गर्नुपर्दा वातावरणमा प्रतिकूल असर पर्ने नै हुन्छ। यो केन्द्रीय वित्तीय प्रणालीको

निगरानीमा नपर्ने हुँदा जोखिम हुने कुरालाई नकार्न सकिँदैन। अहिले पनि यसबारे पूर्ण ज्ञान नभई लगानी गर्नेहरू ठूलो जोखिममा परेका समाचारहरू आइरहेका छन्। नेपालजस्तो कमजोर अर्थतन्त्र भएको मुलुकलाई यस प्रकारका अनियन्त्रित आर्थिक कारोबारले अर्थतन्त्रलाई धक्का पु-याउन सक्ने सम्भावना पनि त्यत्तिकै प्रबल देखिन्छन्।

क्रिप्टोकरेन्सीलाई भौतिक रूपमा छुन र वस्तुजस्तो ग्रहण गर्न सकिने हुँदैन। कारोबार गर्दा कुनै किसिमको त्रुटि भयो भने सच्याउन पनि सकिँदैन। क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबार गर्ने कुनै व्यक्तिको मृत्यु भएको अवस्थामा क्रिप्टोकरेन्सी बेवारिसे पनि हुन सक्छ। अहिले विश्व अर्थ व्यवस्थामा क्रिप्टोकरेन्सीको विषयमा निकै बहस चलेको देखिन्छ। यसबाट कुनै पनि प्रकारको सेवा वा वस्तु खरिद-बिक्री गर्न सकिने हुनाले सम्पत्ति (assets) को रूपमा लिइएको देखिन्छ, तर धेरै मुलुकले स्विकारेको भने पाइँदैन।

२.१.१. नेपालमा क्रिप्टोकरेन्सीको जोखिम

मुद्राको माग र आपूर्तिअनुसार विनिमय दरमा तल माथि हुन्छ। तर, प्रचलनमा रहेका क्रिप्टोकरेन्सीको मूल्यको उतारचढाव अत्यन्त तीव्र छ। सन् २०१३ जुलाईमा ६५ अमेरिकी डलरमा झरेको बिटकवाइनको मूल्य सन् २०१७ डिसेम्बरमा २० हजार ८९ अमेरिकी डलर (त्यस बेलाको विनिमय दरअनुसार २० लाख ६५ हजार रुपैयाँ) सम्म पुग्यो। त्यो अहिले ११५०० हजार अमेरिकी डलर पर्छ। वि.सं. २०७९ साउन ६ मा ७३९ अमेरिकी डलर पर्ने यिर्न फाइनेन्स (Yearn Finance) नामक क्रिप्टोकरेन्सीको मूल्य पाँच हप्तापछि वि.सं. २०७९ भदौ १४ मा ३८६८३ अमेरिकी डलर पुगेको थियो। यो अहिलेको सबैभन्दा महँगो क्रिप्टोकरेन्सी हो। त्यसैले क्रिप्टोकरेन्सीको मूल्य निर्धारण कसरी हुन्छ भन्ने आँकलन गर्न पनि अत्यन्तै कठिन छ।

मूल्य श्रृङ्खलाको अन्याय र तीव्र उतारचढावले विश्वको विनिमय बजार सुरक्षित हुन नसक्ने अवस्था छ। क्रिप्टोकरेन्सीमा नेपालले अग्रसरता लिएर वैधता दिन सकिदैन। क्रिप्टोकरेन्सीसम्म पुग्नुअघि थुप्रै पूर्वाधार तयार पार्नु पर्ने हुन्छ र यस्ता कुरालाई वैधानिकता दिने हो भने हाम्रो अर्थतन्त्र धान्ने विदेशी मुद्राको ढुकुटी तत्कालै रित्तिने जोखिम पनि हुन्छ।

अहिले क्रिप्टोकरेन्सी जोसुकैले आफैं बनाउन सक्ने अवस्था आइसकेकाले Gambling का लागि पनि अस्तित्वमा रहिरहने देखिन्छ। भौतिक मुद्रा (सिक्का र नोट) को विकल्पमा भुक्तानी प्रणालीको व्यापक विस्तारका लागि भने राज्यले प्रत्याभूति दिएमा क्रिप्टोकरेन्सी चलनचल्तीमा आउने सम्भावना नहुने भन्ने छैन।

२.१.२. नेपालमा क्रिप्टोकरेन्सीको नियमन

नेपाल राष्ट्र बैंकले २९ साउन २०७४ मा सूचना जारी गर्दै बिटक्वाइन नेपालमा प्रतिबन्ध गरेको बताएको थियो। उक्त सूचनामा बिटक्वाइनमात्रै उल्लेख भए पनि पछि राष्ट्र बैंकले पुनः सूचना जारी गर्दा बिटक्वाइन बाहेकका अन्य क्रिप्टोकरेन्सीहरूलाई समेत समेट्दै प्रतिबन्ध लगाएको देखिन्छ। मुद्रा छाप्ने वा यसको निष्काशन गर्ने अधिकार कानूनतः नेपाल राष्ट्र बैंकलाईमात्रै रहेको छ। नेपालमा डिजिटल साक्षरता अझै कमजोर रहेको र क्रिप्टोकरेन्सीको विश्वासिलो प्रत्याभूतिसमेत नभएकाले अहिले नै यसको नियमनको रूपरेखा कोर्न सकिने अवस्था देखिँदैन। अतः कानूनी व्यवस्थाद्वारा यसको नियन्त्रण नै अहिलेको उपाय देखिन्छ।

२.२ क्रिप्टोकरेन्सीको ऐतिहासिक विकासक्रम

क्रिप्टोकरेन्सीको सुरुवात सन् १९८३ मा अमेरिकी क्रिप्टोग्राफर David Chaum ले क्रिप्टोग्राफिक इलेक्ट्रोनिक सम्पत्ति (assets) को प्रारम्भिक रूपरेखा तयार गरी एक सम्मेलनमा

अवधारणापत्र प्रकाशित गरेपछि यसको बारेमा छलफल शुरु भएको पाइन्छ। सो अवधारणा यस्तो सम्पत्ति (assets) को लागि थियो जुन अप्रत्याशित रूपमा पठाउन सकिन्थ्यो र केन्द्रीकृत संस्थाहरू (बैंकहरू) को पनि आवश्यकता पर्दैन थियो। सन् १९९५ मा Chaum ले प्रारम्भिक विचारहरू निर्माण गरि Digicash नामक प्रोटो-क्रिप्टोकरेन्सी विकास गरेका थिए।

क्रिप्टोकरेन्सीको विकासक्रम देहाय बमोजिम रहेको छ:-

क. क्रिप्टोकरेन्सीको सुरुवात (सन् २००८-२०१०)

अक्टोबर ३१, २००८ मा Satoshi Nakamoto ले बिटकवाइन ब्लकचेन नेटवर्क (Bitcoin Block Chain Network) को कार्यक्षमता वर्णन गर्दै बिटकवाइन सम्बन्धी स्वेतपत्र (White paper) प्रकाशित गरेका थिए। Satoshi ले Bitcoin.org खरिद गरी १८ अगस्त २००८ मा बिटकवाइन परियोजनामा औपचारिक रूपमा काम शुरु गरेका थिए।

Satoshi Nakamoto ले जनवरी ३, २००९ मा बिटकवाइन नेटवर्कको पहिलो ब्लकमाइन (Blockmine) गरेका थिए। यस समयमा बिटकवाइनको कुनै मूल्य र अस्तित्व थिएन। छ महिना पछि बिटकवाइन व्यापारयोग्य भएको थियो र अप्रिल २०१० मा एक बिटकवाइनको मूल्य १४ सेन्ट भन्दा कम थियो।

ख. क्रिप्टोकरेन्सीको बजार (सन् २०१०-२०१४)

सन् २०११ अक्टोबरमा Litecoin देखा पर्‍यो जुन Bitcoin कै प्रकारहरू मध्ये एक थियो। PPCoin, Namecoin र अन्य १० क्रिप्टोकरेन्सीलाई पछाडि पार्दै Litecoin चाँडै दोस्रो सबैभन्दा ठूलो क्रिप्टोकरेन्सी बन्यो। सन् २०१२ मा बिटकवाइनको मूल्यहरू लगातार बढ्दै गयो र त्यस वर्षको सेप्टेम्बरमा बिटकवाइनको विकास र प्रवर्द्धन गर्न बिटकवाइन फाउन्डेसन स्थापना गरिएको थियो।

ग. क्रिप्टोकरेन्सीको दुरुपयोग (सन् २०१४-२०१६)

क्रिप्टोकरेन्सीको अज्ञानता र केन्द्रीकृत नियन्त्रणको कमीले क्रिप्टोकरेन्सी अपराधीहरूको लागि अत्यधिक आकर्षक बनेको थियो। जनवरी २०१४ मा Mt.Gox (त्यसबेला संसारको सबैभन्दा ठूलो बिटक्वाइन एक्सचेन्जर) पतन भए र ८,५०,००० बिटक्वाइन गुमाएर कङ्गाल घोषित भएका थिए। CEO Mark Karpeles लाई सन् २०१७ मा बिटक्वाइन घोटालाको आरोप लगाइएको थियो तर सन् २०१९ मा उनीलाई निर्दोष मानियो।

घ. बिटक्वाइनको विश्वव्यापि लोकप्रियता (सन् २०१६-२०१८)

बिटक्वाइनको मूल्यहरू वर्षेपिच्छे लगातार बढ्दै गएको र जनवरी २०१६ मा ४३४ अमेरिकी डलरबाट जनवरी २०१७ मा ९९८ अमेरिकी डलरमा पुग्यो। जुलाई २०१७ मा बिटक्वाइनमा एक सफ्टवेयरको स्तरवृद्धि गरियो जसको लाइटनिङ नेटवर्कको विकासलाई समर्थन गर्ने साथै सुरक्षाको सुधार गर्ने उद्देश्य थियो। अपग्रेड सक्रिय भएको एक हप्ता पछि अगस्ट २०१७ मा बिटक्वाइन लगभग २७०० अमेरिकी डलरमा व्यापार गरिएको थियो। डिसेम्बर १७, २०१७ सम्ममा बिटक्वाइनको मूल्य २०,००० अमेरिकी डलर कायम भई सर्वकालीन उच्च मूल्यमा पुग्यो।

ड. सन् २०१८ देखि अहिलेसम्म

बिटक्वाइनले १९,७८३ अमेरिकी डलरको आफ्नो सर्वकालीन उच्च मूल्य कायम राख्न सकेन। त्यस्तैगरी, जनवरी २०१८ मा लगभग १,४०० अमेरिकी डलरमा आफ्नो सबै समयको उच्च मूल्यमा पुगेको Ethereum ले पनि लामो समयसम्म आफ्नो नयाँ स्तर कायम राख्न सकेन। वित्तीय नियमहरू र सुरक्षा चिन्ताहरूले बजार-व्यवसायी गिरावटमा योगदान पुऱ्यायो र सन् २०१८ को अन्त्यमा बिटक्वाइन लगभग ३,७०० अमेरिकी डलरमा झरेको थियो। सन्

२०२० को अन्तदेखि बिटकवाइनले पुनः स्तरवृद्धि गर्यो र Microstrategy को “business intelligence company” को अगस्टमा भएको घोषणाबाट यसले २५० अमेरिकी डलर मिलियनको बिटकवाइन खरिद गरेको थियो।

टेस्लाले सन् २०२१ को सुरुमा बिटकवाइनमा १.५ अमेरिकी डलर बिलियन खरिद गरेपछि पनि बिटकवाइनको मूल्य बढ्यो। सो वर्षको नोभेम्बरमा बिटकवाइन हालसम्मको उच्च मूल्य रेकर्ड ६९,००० अमेरिकी डलरमा पुगेको थियो। FTX Trading Limited पतन हुनु अघि विश्वको सबैभन्दा ठूलो क्रिप्टोकरेन्सी २१,००० अमेरिकी डलर भन्दा माथि व्यापार भएको थियो।

२.३ क्रिप्टोकरेन्सी युगको एक दशक

ओपन सोर्स सफ्टवेयरका रूपमा सन् २००९ मा ६ हजार क्रिप्टोकरेन्सी जारी भयो। बिटकवाइन नाम दिइएको उक्त विकेन्द्रित Virtual Currency’ जारी हुनुभन्दा १५ वर्षअघि सन् १९९६ मा अमेरिकी खुफिया संस्था नेसनल सेक्युरिटी एजेन्सीले अभौतिक विद्युतीय मुद्राको अवधारणा अघि सारेको थियो। बिटकवाइन सार्वजनिक भएको ११ वर्षमा पनि यसका संस्थापक भनिएका सन्तोषी नाकामोतो को हो भन्ने व्यक्तिको पहिचान हुन सकेको थिएन। त्यसपछि लाइटक्वाइन, पियरक्वाइनजस्ता क्रिप्टोकरेन्सी जारी हुन थाले।

जोर्डन केली नामक व्यक्तिले सन् २०१४ फेब्रुअरी २० मा अमेरिकामा पहिलो पटक बिटकवाइन एटीएम बुथको स्थापना गरे। त्यसपछि सोही वर्ष अगस्ट ६ मा पहिलो पटक बेलायत सरकारले राज्यस्तरमा क्रिप्टोकरेन्सीको महत्व र राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा यसको प्रभावबारे अध्ययन गर्ने घोषणा गर्‍यो। त्यसअघि चीनले बिटकवाइनलाई प्रतिबन्ध लगाएको थियो।

नेपालसहित आठ मुलुकलेमात्र यस्ता क्रिप्टोकरेन्सीमाथि पूर्ण प्रतिबन्ध लगाएका छन्। त्यसमा अल्जेरिया, बोलिभिया, इजिप्ट, इराक, मोरक्को, पाकिस्तान र संयुक्त अरब इमिरेट्स पर्दछन्। चीनसहित बहराइन, बंगलादेश, कोलम्बिया, डोमिनिकन रिपब्लिक, इन्डोनेसिया, इरान, कुवेत, लेसोथो, लिथुआनिया, मकाउ, ओमन, कतार, साउदी अरेबिया र ताइवानले 'अन्तरनिहित प्रतिबन्ध' अर्थात् विस्तृत अध्ययन गरेर नियमनमा ल्याउन सक्ने गरी रोक लगाएका छन्।

विदेशी मुद्राको सञ्चिति सकिएर टाट पल्टिन लागेको भेनेजुएलाले महँगीको थेंगनै नसक्ने मारबाट पार पाउन सन् २०१८ अगस्टमा पेत्रो नामक क्रिप्टोकरेन्सी जारी गर्यो। यो सरकारी स्तरबाट जारी भएको पहिलो क्रिप्टोकरेन्सी हो। भेनेज्वेलालाई उक्त क्रिप्टोकरेन्सी प्रचलनमा ल्याउनमा रुस र इरानले सहयोग गरेको थियो। भेनेज्वेलाको कदमसँगै बैंक अफ थाइल्यान्डले पनि क्रिप्टोकरेन्सी तयार पार्ने घोषणा गरेको थियो।

भारतमा त्यहाँको केन्द्रीय बैंकले क्रिप्टोकरेन्सीमाथि लगाएको प्रतिबन्ध सर्वोच्च अदालतले खारेज गरेको छ। चीनले आफ्नै क्रिप्टोकरेन्सी जारी गर्ने प्रक्रिया अघि बढाएको छ। फेसबुकले स्विट्जरल्यान्डमा 'लिब्रा एसोसियसन' नामक एक संस्था खडा गरी आफ्नै क्रिप्टोकरेन्सी जारी गर्ने प्रयास अघि बढाइरहेको छ। सन् २०१७ मा शुरु भएको फेसबुकको क्रिप्टोकरेन्सी यात्रा अमेरिकी सरकारको अनुमति नपाएर रोकिएको छ। यद्यपि, फेसबुकले यसको पूर्वाधार तयार पार्न स्विट्जरल्यान्ड र अमेरिकामा कानूनी स्वीकृतिको प्रक्रिया अघि बढाइरहेको छ।

फेसबुकले तयार पारिरहेको क्रिप्टोकरेन्सी लिब्राचाहिँ अहिलेको बिटक्वाइन वा अरू क्रिप्टोकरेन्सीजस्ता विकेन्द्रीकृत प्रकृतिको होइन। यसमा तेस्रो पक्षको प्रत्याभूति हुने र एक केन्द्रीय बैंककै जस्तो पद्धतिमा मुद्राको भुक्तानी प्रणाली व्यवस्थित गर्ने भनिएको छ। यसका

लागि प्रत्याभूति कोषको व्यवस्था गर्ने प्रस्ताव गरिएको छ। विश्वसनीय तेस्रो पक्ष प्रत्याभूति भयो भने त्यस्तो मुद्राको नेपाली रुपैयाँ वा अमेरिकी डलरजस्तै विनिमय कारोबार हुन सक्छ।

२.४ क्रिप्टोकरेन्सीको वर्तमान अवस्था

कुनै पनि मुलुक अहिलेको सूचना प्रविधिबाट अलग हुन सक्दैन। डिजिटल प्रविधिमा नेपाल पनि धेरै अघि बढिरहेको छ। कोभिड-१९ को कारणले हामी पनि इन्टरनेटमा आधारित कारोबारमा करिब-करिब अभ्यस्त नै भइसकेको अवस्थामा छौं। तर पनि यसमा धेरै जनचेतना जगाउनुपर्ने अवस्था देखिएको छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले पनि इन्टरनेट कारोबारलाई प्रश्रय दिइरहेका छन्।

अहिले नेपालमा क्रिप्टोकरेन्सीबारे निकै चर्चा परिचर्चा र टीकाटिप्पणी भइरहेको छ। केही समयअघिमात्र क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबार गरेको भनी तीन जनालाई सरकारले कारबाही गरेको खबर पनि पत्रपत्रिकामा आएको थियो। यसबारे आजसम्म सरकारले डिजिटल करेन्सी प्रयोगमा ल्याउने नल्याउनेबारे जनतालाई जानकारी दिएको देखिँदैन। नेपाल राष्ट्र बैंकले भने यसलाई गैरकानूनी भनेको छ। कारोबार गर्नेलाई कानूनी कारबाही हुनेछ भनी सूचना विज्ञप्ति जारी गरिसकेको पनि छ।

कतिपय देशमा यसले अग्रणी स्थान लिएको पनि देखिन्छ। विश्व अर्थव्यवस्थामा उच्च स्थान रहेको अमेरिकाजस्तो शक्तिशाली देशमा यसको प्रयोग अत्यधिक मात्रामा भइरहेको छ। हालै क्रिप्टोकरेन्सी कारोबार FTX Trading Limited का संस्थापक र पूर्व प्रमुख कार्यकारी Sam Bank-Fried लाई जालसाजी, Money Laundering गर्ने षडयन्त्र, अमेरिकालाई धोका दिने षडयन्त्र र फाइनान्स कानूनहरू उल्लङ्घन गरेको अभियोगमा आरोप लगाइएको छ। छिमेकी देश भारतमा पनि अबका वर्षहरूमा प्रयोग गर्न सकिने कुरा संकेत गरिएको छ। जस्तै अर्थमन्त्री

निर्मला सीतारमणले सन् २०२२/०२३ को केन्द्रीय बजेट प्रस्तुत गर्दा डिजिटल मुद्राको प्रयोगले अर्थतन्त्रलाई सहयोग गर्नेछ भन्ने कुरा उल्लेख गर्नुभएको थियो।

अहिलेको अर्थतन्त्रको कुरा गर्दा क्रिप्टोकरेन्सी बेगर अर्थतन्त्रमा सुधार गर्न सकिँदैन भन्न थालिएको छ। आर्थिक गतिविधि सञ्चालन गर्न छिटो, छरितो, भरपर्दो र सहज हुने जस्ता कुरा उठिरहेका छन्। यसको मुख्य उद्देश्य भनेको मुद्रा व्यवस्थापन गर्न निकै सुविधा हुने भनिएको छ। यिनै कारणले गर्दा यसको तीव्र रूपमा विकास हुँदै गएको अवस्था छ।

हामीले बुझिआएको र पढिआएको मुद्रा व्यवस्थापन र यो क्रिप्टोकरेन्सी एकदम नै फरक प्रकृति भएको देखिन्छ। अहिले प्रयोगमा आएको मौद्रिक व्यवस्थापन केन्द्रीय बैंकले गरिआएको हुन्छ। यसको उत्पादन तथा आपूर्ति गर्ने सम्बन्धमा पनि विशेष कानूनी प्रक्रिया अपनाउनुपर्ने हुन आउँछ। जति रुपैयाँ आवश्यक पर्छ त्यति नै उत्पादन गर्न सकिँदैन। विशेष प्रकारका आधारहरू अपनाउनुपर्ने अनिवार्यता हुन्छ। त्यसकारण मुद्रा निर्माण गर्दा नेपाल राष्ट्र बैंक निकै संवेदनशील भएको हुन्छ र त्यसैअनुरूप कार्य अघि बढाएको हुन्छ। तर, क्रिप्टोकरेन्सीमा केन्द्रीय बैंक अथवा सरकारको कुनै नियन्त्रण हुँदैन। नियमन तथा नियन्त्रण नभए पछि अर्थतन्त्रमा जोखिम आउन सक्ने सम्भावना हुने नै भइहाल्यो।

यस सम्बन्धमा भारत ढिलो चाँडो क्रिप्टोकरेन्सीमा जान सक्ने देखिन्छ भने पाकिस्तानले प्रतिबन्ध नै लगाइसकेको छ। त्यसैगरी बंगलादेशले पनि कानूनी मान्यता दिएको देखिँदैन। भुटानले भने लागू गर्नेबारे कानून तर्जुमा गरिरहेको देखिन्छ। सार्क मुलुकमा भुटान सर्वप्रथम क्रिप्टोकरेन्सी लागू गर्ने पहिलो देश हुने सम्भावना देखिएको छ। विभिन्न मुलुकहरूले क्रिप्टोकरेन्सी लागू गर्ने सम्बन्धमा अध्ययन तथा अनुसन्धान गरिरहेको अवस्था देखिएको हुँदा आउँदा दिनहरूमा यसको क्षेत्र विस्तार हुने छ भन्न सकिन्छ।

अहिले विश्व बजारमा विभिन्न प्रकारका क्रिप्टोकरेन्सी प्रचलनमा आएका छन्। खास गरेर मुख्य स्थान ओगट्नेमा Utility Token, Store of Value Token), Decentralized finance (DeFi)), Non-fungible token (NFT) आदि छन्। नेपालमा केही महिनायता Pi cryptocurrency (PI) नामक एक क्रिप्टोकरेन्सी चर्चामा छ। बिटकवाइन वा Ethereum जस्तै बहुमूल्य क्रिप्टोकरेन्सी बन्ने भन्दै यसको माइनिङ (Mining) व्यापक रूपमा भइरहेको छ। सेयर बजारका लगानीकर्ता र सहरी क्षेत्रका विद्यार्थीमा Pi cryptocurrency लोकप्रिय हुँदै गएको छ। अमेरिकाको स्ट्यानफोर्ड विश्वविद्यालयमा सन् २०१९ मार्च १४ मा तीन विद्यार्थीले यो क्रिप्टोकरेन्सी तयार पारेको भनिएको छ। यो मोबाइलमै माइनिङ गर्न सकिने संसारको पहिलो क्रिप्टोकरेन्सी हो। यसअघि शक्तिशाली कम्प्युटरमार्फत उच्च गतिको इन्टरनेट पहुँचमामात्रै यस्ता क्रिप्टोकरेन्सीको माइनिङ गर्न सकिन्थ्यो। क्रिप्टोकरेन्सी जसले बढी महत्व राख्छन्, त्यसको मूल्य बढ्दै जान्छ र जसले बजार लिन सक्दैनन् हराएर जान सक्ने हुन्छन्।

अहिले नेपालको अर्थतन्त्र इतिहासमै कमजोर भएको अवस्था छ। शोधनान्तर स्थिति प्रतिकूल छ। विप्रेषणबाट प्राप्त हुने विदेशी मुद्रा पनि हासोन्मुख छ। आयात बढ्ने क्रममा भएको हुँदा सञ्चित विदेशी मुद्राको ठूलो रकम आयातमा नै खर्च हुन गएको छ। अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा नै इन्धनमा बढेको मूल्य वृद्धिले झनै वैदेशिक मुद्रामा धक्का दिन पुगेको छ। यस अवस्थामा क्रिप्टोकरेन्सी खरिद गरेर विदेशी मुद्रा बाहिर पठाउनु भनेको देशका लागि ठूलो जोखिम नै हुनेछ।

क्रिप्टोकरेन्सीको खरिद बिक्री आधुनिक प्रविधिमा आधारित भएकाले यसको पूर्ण ज्ञान नभई संलग्न हुनु राम्रो हुँदैन। क्रिप्टोकरेन्सीको खास मूल्य कति हो, कसैलाई थाहा हुँदैन। त्यसैले थाहा नभएको वस्तुमा जोखिम लिनुलाई राम्रो मान्न सकिन्न। यसको मूल्य माग र आपूर्तिबाट निर्धारण हुने भए पनि बजार खुला भएको हुँदैन। अतः जोखिम रहेकै हुन्छ र मानिसहरू फस्ने

बढी सम्भावना सधैं रहेकै हुन्छ। यो प्रविधि ब्लकचेनमा आधारित भनिए पनि ठगिएका घटनाहरू पनि आइ नै रहेका छन्। क्रिप्टोकरेन्सीको माइनर्सहरूको मुख्य उद्देश्य भनेको बढीभन्दा बढीलाई कारोबारमा संलग्न गराएर यसको मूल्य बढाउनु र नाफा कमाउनुमात्र रहेको देखिन्छ। यसकारण प्रविधिको ज्ञान नभएकाहरूको लागि यो प्रविधि उच्च जोखिमयुक्त नै हुनेछ।

नेपालमा यो क्रिप्टोकरेन्सी हालको लागि त्यति उपयोगी देखिँदैन। किनकि हामी इन्टरनेट, विद्युतीय कारोबारमा अभ्यस्त भइसकेका छैनौं। त्यसरी नै प्रविधिमैत्री पनि हुन सकेका छैनौं। यही कुरालाई मध्यनजर गरी नेपाल राष्ट्र बैंकले क्रिप्टोकरेन्सीलाई अवैध घोषणा गरेको छ। तर विश्वमा नै बढ्दै गएको कारोबारबाट भने नेपाल अलग्गिन सक्ने अवस्था पनि रहँदैन। तसर्थ यस सम्बन्धमा निर्णय लिनु चुनौतिपूर्ण नै रहेको छ।

परिच्छेद -३
नेपालमा क्रिप्टोकरेन्सी सम्बद्ध कानून

३.१ संवैधानिक व्यवस्था

नेपालको संविधानको धारा १७ मा कुनै पनि व्यक्तिलाई वैयक्तिक स्वतन्त्रताबाट वञ्चित गरिने छैन भन्ने व्यवस्था रहेको छ। त्यसै गरी धारा २५ मा प्रत्येक नागरिकलाई कानूनको अधिनमा रही सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, बेचबिखन गर्ने, व्यावसायिक लाभ प्राप्त गर्ने र सम्पतिको अन्य कारोबार गर्ने हक हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ। सम्पत्ति भन्नाले चल अचल लगायत सबै प्रकारको सम्पत्ति र साथै सो शब्दले बौद्धिक सम्पत्तिलाई समेत जनाउँछ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ। संविधानको धारा ४७ मा मौलिक हकको कार्यान्वयनको लागि आवश्यकता अनुसार राज्यले कानूनी व्यवस्था गर्नेछ भनी उल्लेख गरिएको छ।

त्यसैगरी, नेपालको संविधानको धारा ५२ मा नेपालको स्वतन्त्रता लगायतका मौलिक हक तथा मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्धन, राज्यका निर्देशक सिद्धान्तहरूको अनुसरण तथा राज्यका नितिहरूको क्रमशः कार्यान्वयन गर्दै नेपाललाई समृद्ध तथा समुन्नत बनाउने राज्यको दायित्व हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ।

३.२ नीतिगत व्यवस्था

नेपालमा हालसम्म क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी स्पष्ट नीतिगत व्यवस्था छैन। चालू आर्थिक वर्षको मौद्रिक नीतिमा केन्द्रीय बैंकले डिजिटल मुद्राको सम्भाव्यता अध्ययनको घोषणासम्म गरेको पाइन्छ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउन्डरिङ्ग) रोकथाम ऐन, २०६४ बमोजिम विभिन्न मितिमा विभिन्न निर्देशिकाहरू जारी गरेको छ। जस्तै:-

- (क) सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारण सम्बन्धमा कम्पनी तथा ट्रष्ट सेवा प्रदायकहरूलाई जारी गरिएको निर्देशिका, २०७९
- (ख) सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारण सम्बन्धमा घरजग्गा खरिद बिक्री व्यवसायीहरूलाई (सूचक संस्थाहरू) जारी गरिएको निर्देशिका, २०७९
- (ग) सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारण सम्बन्धमा क्यासिनो व्यवसायीलाई जारी गरिएको निर्देशिका, २०७६
- (घ) सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारण सम्बन्धमा आन्तरिक राजस्व विभागबाट बहुमूल्य धातु वा वस्तुको कारोबार गर्ने व्यवसायी (सूचक संस्था) लाई जारी गरिएको निर्देशिका, २०७७
- (ङ) सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारण सम्बन्धमा आन्तरिक राजस्व विभागबाट स्वीकृत अवकाश कोषलाई जारी गरिएको निर्देशिका, २०७६
- (च) सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण सम्बन्धी सहकारी संघसंस्थालाई जारी गरिएको निर्देशिका, २०७४
- (छ) सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारण सम्बन्धमा आन्तरिक राजस्व विभागबाट स्वीकृत अवकाश कोषलाई जारी गरिएको निर्देशिका, २०७६
- (ज) विदेशी विनिमय कारोबार गर्ने सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी गरिएको एकीकृत परिपत्र, २०७८ आदि।

त्यसै नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स संस्था, नेपाल धितोपत्र बोर्ड र बीमा समितिले सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारण सम्बन्धी निर्देशिका जारी गरेको छ। सोही एकीकृत निर्देशनहरू र सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउन्डरिङ्ग) रोकथाम ऐन, २०६४ पालना गर्दै विभिन्न

बैंकहरूले Anti-Money Laundering (AML)/Combating Financing of Terrorism (CFT) नीति जारी गरी कार्यान्वयन गर्दै आएका छन्। जस्तै नेपाल राष्ट्र बैंकले पनि Anti-Money Laundering (AML), Combating Financing of Terrorism (CFT) and Know Your Customer (KYC) Policy, 2019 जारी गरेको छ। यस नीतिले सम्पत्ति शुद्धीकरण र आतंकवादको वित्तपोषण विरुद्ध लड्नका लागि राष्ट्रिय कानून र अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरूको प्रावधान र दिशानिर्देशहरू समावेश गरेको भए तापनि क्रिप्टोकरेन्सीलाई कसरी नियन्त्रण वा नियमन गर्ने भन्ने विषयलाई समेट्न सकेको अवस्था छैन।

नेपाल राष्ट्र बैंकले क्रिप्टोकरेन्सी, Network Marketing तथा Hyper Fund कारोबार सम्बन्धी हालसम्म देहायका सूचना विभिन्न मितिमा प्रकाशन गरेको पाइन्छ:-

१. मिति २०७४-४-२९ मा नेपाल राष्ट्र बैंक, केन्द्रीय कार्यालय, विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभागले Bitcoin कारोबार गैरकानूनी रहेको बारे सूचना प्रकाशित गरेको थियो।

उक्त सूचनामा “नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ र विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९ बमोजिम यस बैंकबाट इजाजतपत्र लिएरमात्र विदेशी विनिमयको कारोबार गर्न सक्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था रहेको र हालसम्म नेपालमा Bitcoin लाई मुद्राको रूपमा कानूनी मान्यता प्राप्त नभएको अवस्थामा यदाकदा केही व्यक्तिहरूले इन्टरनेटको माध्यमबाट Bitcoin सम्बन्धी कारोबार गरिरहेको भन्ने बुझिन आएकोले Bitcoin सम्बन्धी कारोबार नेपालमा पूर्णरूपमा गैरकानूनी रहेको व्यहोरा जानकारी गराउँदै कसैले पनि सो सम्बन्धी कारोबार नगर्न नगराउनुहुन सर्वसाधारणको जानकारीको लागि यो सूचना प्रकाशन गरिएको हो” भनिएको छ।

२. मिति २०७८-०५-२४ मा क्रिप्टोकरेन्सी कारोबार गैरकानूनी रहेको सम्बन्धी सूचना प्रकाशित गरी जानकारी गरिएको थियो।

यस सूचना अनुसार “कुनै पनि प्रकारका क्रिप्टोकरेन्सीहरुको कारोबार/प्रयोग/mining गैरकानूनी रहेको र त्यस्ता प्रकारका क्रिप्टोकरेन्सी हरुको कारोबार/ प्रयोग/ mining सम्बन्धी कार्य नगर्नु/नगराउनु भनी” सर्वसाधारणलाई सूचना जारी गरिएको छ।

३. मिति २०७८-१०-०९ मा क्रिप्टोकरेन्सी तथा Network Marketing अन्तर्गतको कारोबार/व्यवसाय गैरकानूनी रहेको सम्बन्धी सूचना प्रकाशित गरिएको थियो।

४. मिति २०७८-१०-२५ को सूचनामा नेपाल राष्ट्र बैंक गभर्नरको कार्यालयबाट क्रिप्टोकरेन्सी तथा Networking Marketing सम्बन्धमा सर्वसाधारणलाई जानकारी दिने उद्देश्यले चेतनामूलक सामग्री प्रकाशन गरिएको थियो। यस प्रकाशित चेतनामूलक सामग्रीमा:-

क्रिप्टोकरेन्सी, E-money र Digital Currency हरुलाई व्याख्या गरेको पाईन्छ।

“Networking Marketing तथा Pyramid Scheme मा आधारित व्यवसायलाई परिभाषित गरेको छ। क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबार/लगानीसँग सम्बन्धित जोखिम तथा कानूनी व्यवस्था, Network Marketing को व्यवसायसँग सम्बन्धित जोखिम र कानूनी व्यवस्था, क्रिप्टोकरेन्सी तथा Network Marketing अन्तर्गतको कारोबारबाट राज्य तथा अर्थव्यवस्थामा हुनसक्ने चुनौतिहरु औल्याइएको छ।”

५. नेपाल राष्ट्र बैंक, विदेशी विनियम व्यवस्थापन विभागबाट क्रिप्टोकरेन्सी, Network Marketing तथा Hyper Fund कारोबार गैरकानूनी रहेको सम्बन्धी सूचना:-

मिति २०७९-०४-३० मा प्रकाशित यस सूचनामा “नेपाल राष्ट्र बैंकले Bitcoin कारोबार, क्रिप्टोकरेन्सी कारोबार क्रिप्टोकरेन्सी तथा Networking Marketing अन्तर्गतको कारोबार/ व्यवसाय गैरकानूनी रहेको बारे क्रमशः मिति २०७४-०४-

२९, २०७८-०५-२४ र २०७८-१०-०९ मा सार्वजनिक सूचनाहरू प्रकाशन गरेको पुनः अवगत गराएको छ।”

उक्त सूचनाले नेपालमा विदेशी विनिमय वा मुद्राको रूपमा क्रिप्टोकरेन्सी (Stablecoins समेत) ले कानूनी मान्यता नपाएको, नेपालमा कानूनी ग्राह्य (Legal Tender) नभएको, नेपाल सरकारको जमानत प्राप्त नभएको र यस बैंकले निष्काशन नगरेको तथा कुनै पनि किसिमको सुरक्षण नभएको हुँदा क्रिप्टोकरेन्सी (Stablecoins समेत) को कारोबार गैरकानूनी रहेको पुनः अवगत गराएको छ। क्रिप्टोकरेन्सी (Stablecoins समेत) पिरामिडमा आधारित Network Marketing तथा Hyper Fund मा सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्ककारी क्रियाकलापमा लगानी, ठगी तथा कर छली, लगानीको असुरक्षा, पुँजी पलायन, मूल्यमा अस्थिरता एवम् उतार-चढाव, सट्टेबाजी आदि सम्बन्धी जोखिमहरू अन्तरनिहित हुने विषय समेत स्मरण गराइएको छ।

अतः नेपालभित्र बसोबास गर्ने नागरिक, फर्म, कम्पनी, संस्था (विदेशी समेत) र नेपाल बाहिर बसोबास गर्ने सबै नेपाली नागरिक तथा नेपालमा दर्ता भई नेपाल बाहिर रहेका, फर्म, कम्पनी, संस्था तथा त्यस्ता कम्पनी वा संस्थाका शाखा कार्यालय तथा एजेन्सीहरूले कुनै पनि प्रकारका क्रिप्टोकरेन्सी (Stablecoins समेत), पिरामिडमा आधारित Network Marketing तथा Hyper Fund कारोबार गरे गराएको पाइएमा तथा सोको प्रयोग संलग्नता सदस्यता लगानी स्वामित्व ग्रहण स्थानान्तरण विप्रेषण, विनिमय, Mining सम्बन्धी कार्य गर्ने गराएको पाइएमा प्रचलित कानूनबमोजिम कारवाही हुने व्यहोरा यो सूचनामा प्रकाशन गरिएको छ। नेपाल राष्ट्र बैंकले सम्बन्धित सूचना विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९ को दफा १२ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी प्रकाशन गरिएको जनाएको छ।

६. अनलाइन प्रविधि मार्फत हुने क्रिप्टोकरेन्सी, विटक्वाइन, हाइपर नेटवर्किङ्ग, अनलाईन जुवा लगायतका विषयमा नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणबाट जारी गरिएको निर्देशन यस प्रकार रहेको छः-

“नेपालमा मौद्रिक उपकरणको रूपमा कानूनी मान्यता नदिएको क्रिप्टोकरेन्सी र Network Marketing लगायतका डिजिटल प्रविधिको प्रयोग गरी हुने कारोबार हालका दिनमा बढ्दै गएको हुँदा अनलाइन प्रविधि मार्फत हुने क्रिप्टोकरेन्सी, विटक्वाइन, हाइपर नेटवर्किङ्ग, अनलाईन जुवा लगायतका गैर कानूनी क्रियाकलाप तथा आर्थिक अपराधसँग सम्बन्धित Website, App, अनलाइन सञ्जाल लगायतका अभौतिक माध्यमहरू नेपालभित्र प्रयोग, संचालन र व्यवस्थापन गर्न नपाउने गरी र त्यस्तो Website, App वा अनलाइन सञ्जालमा पहुँच पुग्न नसक्ने व्यवस्था गर्न सबै इन्टरनेट (इमेल सहित) सेवा प्रदायक संस्थाहरूलाई नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणबाट निर्देशन जारी गरिएको छ। साथै प्राधिकरणबाट जारी गरिएको निर्देशनको पालना नगरेको पाईएमा ऐन बमोजिम कारवाही हुने व्यहोरा उल्लेख छ।”

३.३ कानूनी व्यवस्था

१. विदेशी विनियम (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९

नेपाल राष्ट्र बैंकले क्रिप्टोकरेन्सी, Network Marketing तथा Hyper Fund कारोबार गैरकानूनी रहेको विदेशी विनियम (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९ को दफा १२ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी प्रकाशन गरेको सूचना हो। उक्त ऐनको दफाले बैंकले नेपाल सरकारले दिएको कुनै निर्देशनमा बाधा विरोध नपर्ने गरी ऐनमा लेखिएका कुराहरू कार्यान्वयन गर्नका लागि आवश्यकता अनुसार समय समयमा निर्देशनहरू दिन वा विनियम बनाउन वा आदेश वा सूचना जारी गर्न सक्नेछ भनी उल्लेख गरिएको छ।

क्रिप्टोकरेन्सीहरू मुद्राको रूपमा प्रयोग हुने अवस्थामा विदेशी विनिमय नियमित गर्ने ऐन, २०१९ आकर्षित हुने देखिन्छ। यस ऐनले मुद्रा तथा विदेशी विनिमयलाई देहाय बमोजिम परिभाषित गरेको छः-

“मुद्रा” भन्नाले सबै किसिमको करेन्सी नोट, पोस्टल अर्डर, पोस्टल नोट, मनी अर्डर, चेक, ड्राफ्ट, प्रतीतपत्र, विनिमयपत्र, प्रतिज्ञापत्र, ट्राभलर्स चेक, क्रेडिट कार्ड सम्झनुपर्छ र सो शब्दले बैंकले सार्वजनिक सूचना प्रकाशन र प्रसारण गरी तोकिदिएको अन्य यस्तै प्रकारका मौद्रिक उपकरण समेतलाई जनाउँछ ।

“विदेशी विनिमय” भन्नाले विदेशी मुद्रा, विदेशी मुद्रामा भुक्तानी हुने वा प्राप्त हुने सबै किसिमको निक्षेप, कर्जा, मौज्जात, विदेशी धितोपत्र र विदेशी मुद्रामा भुक्तानी हुने वा हुनसक्ने अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलनमा रहेका चेक, ड्राफ्ट, ट्राभलर्स चेक, इलेक्ट्रोनिक फण्ड ट्रान्सफर, क्रेडिट कार्ड, प्रतीतपत्र, विनिमयपत्र, प्रतिज्ञापत्र सम्झनु पर्छ र सो शब्दले बैंकले सार्वजनिक सूचना प्रकाशन र प्रसारण गरी तोकिदिएको अन्य जुनसुकै मौद्रिक उपकरण समेतलाई जनाउँछ ।

नेपालमा क्रिप्टोकरेन्सीलाई यस ऐन बमोजिमको मुद्रा वा विदेशी मुद्रा वा विदेशी विनिमयको मान्यता नदिइएकोले यसलाई भुक्तानी गर्न, सटही गर्न वा मौद्रिक उपकरणको रूपमा प्रयोग गर्न प्रतिबन्धित अवस्था रहेको छ।

यस ऐनको दफा १०क. मा लगानी गर्नमा प्रतिबन्ध गर्न देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको छः-

प्रचलित कानून बमोजिम कुनै व्यक्तिले विदेशमा लगानी गर्दा वा विदेशी लगानीकर्ताले नेपालमा लगानी गर्दा बैंकले सार्वजनिक सूचना प्रकाशन र प्रसारण गरी तोकिदिए बमोजिम गर्नु पर्नेछ।

त्यसैगरी सोही ऐनको दफा ४क. मा नेपाली नागरिकले प्राप्त गरेको विदेशी विनिमय सम्बन्धमा नेपाली नागरिकले प्राप्त गरेको विदेशी विनिमयका सम्बन्धमा बैंकले सार्वजनिक सूचना प्रकाशन र प्रसारण गरी तोकिदिए बमोजिम हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरेको छ।

यसैगरी विदेशी विनिमय नियमित गर्ने ऐन, २०१९ ले बैंकले तोकिदिएको व्यवस्था बमोजिम बाहेक विदेशमा भुक्तानी दिन वा विदेशबाट भुक्तानी प्राप्त गर्न प्रतिबन्ध गरेको सन्दर्भमा अनौपचारिक माध्यमबाट हुण्डीको प्रयोग गरी भुक्तानी पठाई विदेशबाट क्रिप्टोकरेन्सी खरिद गर्दा यस ऐन उल्लङ्घन हुने देखिन्छ।

२. विदेशमा लगानी गर्न प्रतिबन्ध लगाउने ऐन, २०२१

कुनै नेपालीले यसरी क्रिप्टोकरेन्सीहरू खरिद गर्दा विदेशमा लगानी गरेको हुने भएकोले निजको हकमा विदेशमा लगानी गर्न प्रतिबन्ध लगाउने ऐन, २०२१ आकर्षित हुने देखिन्छ। यस ऐनले लगानी भनेर देहाय बमोजिम परिभाषित गरिएको छ:-

क. विदेशी सेक्युरिटी,

ख. विदेशी फर्मको साझेदारी,

ग. विदेशी बैंक एकाउण्ट,

घ. विदेश स्थित घर जग्गा,

ड. नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकिदिएको बाहेक विदेशमा गरिने अरू जुनसुकै किसिमको नगदी वा जिन्सी लगानी।

यो ऐन नेपाल भर लागू हुने र नेपाल बाहिर बसोबास गर्ने सबै नेपाली नागरिक तथा नेपालमा दर्ता भई नेपाल बाहिर रहेका फर्म, कम्पनी, संस्था तथा त्यस्ता फर्म, कम्पनी वा संस्थाका शाखा कार्यालय तथा एजेन्सीहरु समेतलाई लागू हुने गरी ऐनको बहिर्देशीय अधिकार रहने व्यवस्था गरेको छ।

त्यस्तै सोही ऐनले विदेशमा लगानी गर्नमा प्रतिबन्ध लगाउने गरी यो ऐन प्रारम्भ भएपछि कसैले विदेशमा कुनै किसिमको लगानी गर्न हुँदैन भन्ने स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ।

तर नेपाल सरकारले कुनै खास किसिमको लगानीको सम्बन्धमा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी सो उपदफामा लेखिएको प्रतिबन्ध नलाग्ने गरी छुट दिन र त्यसरी छुट दिइएको लगानीको किसिम, हद, अवधि र तत्सम्बन्धी अन्य आवश्यक शर्तहरू तोक्न सक्नेछ।

विदेशी लगानी गर्न प्रतिबन्ध लगाउने ऐन, २०२१ ले उक्त ऐनले दर तोकिदिएको व्यवस्था बमोजिम बाहेक विदेशमा लगानी गरेकोमा वा यस ऐन अन्तर्गत जारी गरेको सूचना, आदेश वा निर्देशनको उल्लङ्घन गरी कुनै काम कुरा गरेमा यस ऐनको उल्लङ्घन भएको मानिने प्रावधान उल्लेख गरेको छ। क्रिप्टोकरेन्सी विदेशस्थित विभिन्न Exchange मा Digital Currency को रूपमा अमेरिकी डलरजस्ता Fiat Currency मा किनबेच हुने भएकाले विदेशबाट त्यस्तो क्रिप्टोकरेन्सी खरिद गर्दा विदेशी मुद्रा अपचलन हुने हुँदा यो ऐन समेत उल्लङ्घन हुने देखिन्छ।

३. सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउन्डरिङ्ग) निवारण ऐन, २०६४

यस ऐनले “सम्पत्ति” भन्नाले भौतिक वा अभौतिक, चल वा अचल, मूर्त अमूर्त जुनसुकै प्रकारको सम्पत्ति, कोष वा कुनै मूल्य भएको वस्तु वा उपकरण सम्झनु पर्छ र सो शब्दले सो उपर हक, हित, दावी वा स्थापित गर्ने कुनै पनि प्रकारको कागजात, निस्सा, प्रमाणपूर्जा वा विद्युतीय अन्य

उपकरण समेतलाई जनाउँछ। उक्त ऐनले सम्पत्तिको परिभाषा अन्तर्गत विद्युतीय अन्य उपकरण समेत पर्ने भएकोले यदि कसैले क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबार तथा व्यवसायमा संलग्न रहेमा यस ऐनको समेत उल्लङ्घन हुने देखिन्छ।

४. मुलुकी अपराध संहिता, २०७४

मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ को दफा २६२ बमोजिम रोक लगाइएको मुद्रा चलन चल्तीमा ल्याउन र कानून बमोजिम अधिकार प्राप्त अधिकारीको आदेश भएकोमा त्यस्तो आदेश प्रतिकूल हुने गरी त्यसरी रोक लगाइएको मुद्रा चलन चल्तिमा ल्याउन, लेनदेन गर्न वा राख्न हुँदैन भनि व्यवस्था गरिएको छ। त्यसैगरी, मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ मा संशोधन गरी नेपाल सरकारले विधेयक मार्फत दफा २६२क, मा देहायको व्यवस्था थप गर्न प्रस्ताव गरी प्रतिनिधी सभामा विधेयक दर्ता गरेको देखिन्छ^४:-

“२६२क. अभौतिक मुद्राको प्रयोग गर्न नहुने: (१) नेपाल राष्ट्र बैङ्कले जारी गर्ने मुद्रा बाहेक कसैले पनि नेपालमा प्रयोग गर्ने, गराउने वा नेपालभित्र वा बाहिरको व्यावसायिक कारोबारको भुक्तानी लिने, दिने वा हिसाब मिलान गर्ने वा अन्य कुनै प्रयोजनको लागि मुद्राको नाम लिई वा नलिई अभौतिक (भर्चुअल) मुद्राको उत्पादन, बिक्री, कारोबार, सटही वा स्थानान्तरण गर्न, राख्न (होल्ड गर्न) वा त्यस्तो मुद्रा जारी वा हस्तान्तरण गर्न वा गराउन हुँदैन।

स्पष्टीकरण: यस दफाको प्रयोजनको लागि "अभौतिक (भर्चुअल) मुद्रा" भन्नाले क्रिप्टोग्राफी वा अन्य कुनै तरिकाले सिर्जना वा उत्पादन गरिएको विद्युतीय माध्यमबाट मूल्य दर्शाउने वा मूल्यको प्रतिनिधित्व गर्ने व्यापारिक क्रियाकलापमा महत्व वा उपादेयता रहेको वा मूल्य वा

^४ मिति २०७९।१०।२७ मा प्रतिनिधी सभामा दर्ता भएको “सम्पत्ति शुद्धिकरण(मनि लाउण्डरिङ) निवारण तथा व्यवसायिक वातावरण प्रवर्द्धन सम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, २०७९”

खाताको एकाइमा सञ्चित वा भण्डारण गर्न सकिने सूचना, कोड वा सङ्केत नम्बर, टोकन, क्रिप्टो करेन्सी वा यस्तै किसिमको भर्चुअल सम्पत्ति सम्झनु पर्छ।

(२) उपदफा (१) विपरित कसैले कुनै व्यावसायिक कारोबारको वास्तविक हिसाब किताब नदेखिने गरी सो सम्बन्धी रकम कुनै पनि माध्यमबाट भुक्तानी लिने दिने गर्नु हुँदैन।

(३) कसैले उपदफा (१) वा (२) बमोजिमको कसूर गरेमा बिगो र सोबाट बढे वा बढाएको सम्पत्ति समेत जफत गरी पाँच वर्षसम्म कैद र बिगो बमोजिम जरिवाना हुनेछ।”

५. नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८

नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ अनुसार “मुद्रा” भन्नाले सबै किसिमको करेन्सी नोट, पोस्टल अर्डर, पोस्टल नोट, मनि अर्डर, चेक, ड्राफ्ट, ट्राभलर्स चेक, प्रतितपत्र, विनिमयपत्र, प्रतिज्ञापत्र, क्रेडिट कार्ड सम्झनु पर्छ र सो शब्दले बैंकले आवश्यकता अनुसार सार्वजनिक सूचना प्रकाशन र प्रसारण गरी तोकिदिएको अन्य यस्तै प्रकारका मौद्रिक उपकरण समेतलाई जनाउँछ भनी उल्लेख गरिएको छ। यस परिभाषा बमोजिम मुद्रा भन्नाले क्रिप्टोकरेन्सीलाई नजनाउँने भएकोले यो प्रतिबन्धित रहेको अवस्था छ।

यस ऐन बमोजिम नेपाल राष्ट्र बैंकलाई दफा ५ र ६२ अनुसार विदेशी विनिमय नीति निर्माण गर्ने तथा सो नीति कार्यान्वयन गर्ने, गराउने अधिकार रहेको छ। साथै सोही ऐनको दफा ४४ बमोजिम नेपाल राष्ट्र बैंकलाई नेपालको मौद्रिक नीति निर्माण गर्ने, कार्यान्वयन गर्ने र गराउने पूर्ण अधिकार रहेको छ।

३.४ नेपालमा अदालती अभ्यास:-

नेपालमा हालसम्म क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी कानून बनिसकेको अवस्थामा छैन। त्यसैले यससँग सम्बन्धित कुनै नजिर सिद्धान्त प्रतिपादन नभए तापनि व्यक्तिगत रूपमा अवैध कारोबारहरू भने हुने गरेको देखिन्छ। नेपालमा अप्रत्यक्ष रूपमा यस्ता कारोबार भएको छ, भन्ने कुरा देहाय बमोजिम भन्न सकिन्छ:-

१. नेपालमा गैरकानूनी मानिने क्रिप्टोकरेन्सी व्यवसायमा परिवार संलग्न रहेको तथ्य सार्वजनिक भएको थियो। प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय अन्तर्गतको राजस्व अनुसन्धान विभागले दायर गरेको मुद्दामा परिवारले अवैध क्रिप्टोकरेन्सीमा लगानी गरेको पाइएको हो। कैलाली लम्कीचुवा—१० स्थायी बसोबास गर्दै हाल काठमाडौंको कालोपुलमा बस्दै आएका दिनेश खड्काले बहिनी भगवती, बुबा नरबहादुर खड्का र प्रेमिका अनिता धितालसँग मिलेर विद्युतीय माध्यमबाट नेपालमा अवैध कारोबार गरी पैसा ल्याएको पाइएको थियो।

विभागले जारी गरेको विज्ञप्तिमा इ—स्करोल र निभान्सको प्रयोग गरी अमेरिकी डलरमा विदेशी मुद्राको कारोबार गर्न मिल्ने गरेको पाइएको हो। एक साधारण व्यक्तिको बैंक खातामा विभिन्न मितिमा अस्वाभाविक रूपमा रकम जम्मा भएपछि नेपाल राष्ट्र बैंकले गम्भीर छानबिन गरेको थियो। विवरण अनुसार दिनेशको नाममा ग्लोबल आइएमई बैंकको खातामा ९७ करोड ९९ लाख ८० हजार रुपैयाँ, अनिता धितालको नाममा लक्ष्मी बैंकको खातामा ५७ करोड ७६ लाख रुपैयाँ, भगवती खड्काको नाममा एनआईसी एशिया बैंकमा २० करोड ४२ लाख ४९ हजार रुपैयाँ र नरबहादुरको ग्लोबल आइएमई बैंकमा रु १६ करोड ४ लाख रुपैयाँ जम्मा भएको छ। केन्द्रीय बैंकका अनुसार ३७ करोड ६४ लाख

रुपैयाँ विरुद्ध काठमाडौं जिल्ला अदालतमा मुद्दा दायर भएको छ। विभागका अनुसार अभियुक्त खड्कालाई पक्राउ गरी तीन वर्ष कैद सजाय तोकिएको छ।⁵

२. नेपालमा प्रतिबन्धित क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबार गर्ने तीन जना पक्राउ परेका खबर प्रकाशित भएको थियो। पक्राउ पर्नेमा पर्वतका २१ वर्षीय राजन भट्टराई, सुनसरीका २५ वर्षीय विशाल श्रेष्ठ र काठमाडौंका २७ वर्षीय दीपेनराज श्रेष्ठ रहेका छन्। महानगरीय अपराध अनुसन्धान शाखा बानेश्वरको टोलीले उनीहरूलाई पक्राउ गरेको हो। महाशाखाका अनुसन्धान अधिकृतका अनुसार भट्टराईले हालसम्म ९७५ जनासँग एक हजार ९२६ पटक कारोबार गरेको र एक महिनामा १६ लाख रुपैयाँको कारोबार गरेको पाइएको छ। पक्राउ परेका सबैलाई बैंकिङ तथा वित्तीय संस्था ऐन, २०७३ बमोजिम आवश्यक कारबाहीका लागि महानगरीय प्रहरी कार्यालय टेकुमा पठाइएको प्रहरीले जनाएको छ।⁶

३. क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबार गरेको आरोपमा प्रहरीले काठमाडौंको न्यूरोडबाट एक जनालाई पक्राउ गरेको थियो। महानगरीय प्रहरी कार्यालय रानीपोखरीबाट खटिएको टोलीले चन्द्रमणि अधिकारीलाई मोबाइल फोनबाट अवैध कारोबार गरेको आरोपमा पक्राउ गरेको हो। स्रोतका अनुसार ३० वर्षीय अधिकारीले १ करोड ५० लाख रुपैयाँको क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबार गरेको पाइएको थियो। अधिकारीले न्यूरोड क्षेत्रमा खुद्रा पसल सञ्चालन गर्दै आएका थिए। अवैध कारोबारमा अधिकारीको सम्भावित संलग्नता पर्दाफास गर्न अनुसन्धान भइरहेको प्रहरीले जनाएको छ।⁷

⁵ <https://nepalnews.com/s/capital/family-caught-with-rs-376-million-in-illegal-cryptocurrency>, accessed on 4th January 2023.

⁶ <https://nepalnews.com/s/nation/three-arrested-for-trading-cryptocurrency>, accessed on 4th January 2023.

⁷ <https://myrepublica.nagariknetwork.com/news/one-arrested-from-kathmandu-s-new-road-for-trading-crypto-currency-worth-rs-15-million>, accessed on 4th January 2023.

४. नेपाल राष्ट्र बैंक र अन्य सरकारी अधिकारीहरूले बारम्बार जारी गरेको सावधानीका सूचनाहरूका बाबजुद पनि हालैका दिनहरूमा क्रिप्टोकरेन्सीसँग सम्बन्धित ठूलो संख्यामा घटनाहरू पर्दाफास भएका छन्। वि.सं. २०७९ सालमा नै राजस्व अनुसन्धान विभागले डिजिटल मुद्रा प्रयोग गरी ३७ करोड ६० लाख रुपैयाभन्दा बढी हिनामिना गरेको अभियोगमा विद्यार्थी युनियनका राजनीतिक कार्यकर्ता दिनेश खड्काविरुद्ध मुद्दा दायर गरेको थियो।^८

५. सन् २०२१ डिसेम्बर १६ मा त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलका अधिकारीले क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबारका लागि पैठारी गरिएका ३० वटा इलेक्ट्रोनिक उपकरण बरामद गरेका थिए।^९

यसरी नेपालमा क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी कानूनको अभावमा मुद्दा चलाउन कठिन भए तापनि व्यावहारिक रूपमा छुट भने दिएको देखिदैन। यस्ता मुद्दाहरू ठगी, विदेशी मुद्रा विनिमयको दुरुपयोग, बैंकिङ कसुर र सम्पत्ति शुद्धिकरणमा दर्ता भइरहेको देखिन्छ। एउटै प्रकृतिको मुद्दामा विभिन्न कानून अनुसार मुद्दा दर्ता गर्दा कसैलाई कम सजाय र कसैलाई बढी सजाय हुने अवस्था रहेको छ।

⁸ <https://myrepublica.nagariknetwork.com/news/one-arrested-from-kathmandu-s-new-road-for-trading-crypto-currency-worth-rs-15-million>, accessed on 4th January 2023.

⁹ *Ibid.*

परिच्छेद -४

क्रिप्टोकरेन्सीलाई नियमन गर्न गरिएका अन्तराष्ट्रिय प्रयास

क्रिप्टोकरेन्सीलाई नियमन गर्न गरिएका अन्तराष्ट्रिय प्रयासहरू देहाय बमोजिम रहेका छन्:-

i. Markets in Crypto-Assets (MiCA) Regulation, 2022¹⁰

अक्टोबर २०२२ मा युरोपेली काउन्सिलले Markets in Crypto-Assets (MiCA) Regulation, 2022 अनुमोदन गर्नु जुन क्रिप्टोकरेन्सी बजारहरूको व्यापक नियमनमा विश्वव्यापी रूपमा पहिलो प्रयासहरू मध्ये एक हो। यसले मनी लाउन्डरिङ्ग, उपभोक्ता संरक्षण, क्रिप्टोकरेन्सी कम्पनीहरूको जवाफदेहिता र वातावरणीय प्रभावमा विस्तार गरेको छ। MiCA ले पारदर्शिता, र लेनदेनको पर्यवेक्षण सहित धेरै प्रमुख क्षेत्रहरू समेटेको छ।

MiCA को मुख्य उद्देश्य उद्योग नियमन, उपभोक्ता संरक्षण, बजार दुरुपयोगको रोकथाम र क्रिप्टोकरेन्सी बजारहरूको अखण्डता कायम राख्नु हो। MiCA अन्तर्गत उपभोक्ताहरूलाई क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबार गर्न "जोखिम, लागत र शुल्कहरू" बारे अझ राम्रो जानकारी दिइएको छ। यस नियमले क्रिप्टोकरेन्सीहरूको सार्वजनिक प्रस्तावहरू विनियमित गरेर बजार अखण्डता र वित्तीय स्थिरतालाई समर्थन गरेको छ। साथै बजार हेरफेर र सम्पत्ति शुद्धीकरण, आतंकवादी वित्तपोषण र अन्य आपराधिक गतिविधि रोक्ने उपायहरू समेत उल्लेख गरेको छ।

¹⁰ Markets in Crypto-Assets (MiCA) Regulation, 5 October 2022, Council of the European Union, available at <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13198-2022-INIT/en/pdf>, accessed on 4th January 2023.

ii. Financial Action Task Force (FATF)¹¹

क्रिप्टोकरेन्सी क्षेत्रको विकासलाई FATF ले नजिकबाट निगरानी गरिरहेको पाइन्छ। G20 को समर्थनमा FATF ले मनी लान्ड्रिङ र आतंकवादी वित्तपोषण (Terrorist Financing) को लागि अभौतिक सम्पत्तिको दुरुपयोग रोक्न विश्वव्यापी, बाध्यकारी मापदण्डहरू (International Standards for Anti-money Laundering and Combating Financing of Terrorism) जारी गरेको छ। FATF अनुसार क्रिप्टोकरेन्सीले डिजिटल रूपमा व्यापार, स्थानान्तरण वा भुक्तानीको लागि प्रयोग गर्न सकिने सम्पत्तिको कुनै पनि डिजिटल प्रतिनिधित्वलाई जनाउँछ। वित्तीय क्षेत्रको रूपमा समान सुरक्षाहरू लागू गर्दै FATF मापदण्डहरूले क्रिप्टोकरेन्सीलाई निष्पक्ष रूपमा व्यवहार गरिएको वा नगरिएको सुनिश्चित गर्दछ।

FATF को मापदण्डहरूले क्रिप्टोकरेन्सीको लेनदेनमा पारदर्शिता सुनिश्चित गरेको छ। क्रिप्टो स्फियर (Cryptosphere) बाट हुने अपराध र आतंकवादलाई न्यूनिकरण गर्ने प्रयत्न गरेको छ। FATF ले आफ्नो मूल्याङ्कन पद्धतिलाई परिमार्जन गरी देशहरूले FATF सिफारिसहरू सफलतापूर्वक कार्यान्वयन गरेका छन् वा छैनन् र अभौतिक सम्पत्ति सेवा प्रदायक क्षेत्रलाई नियमन गरिरहेका छन् वा छैनन् भनी अवलम्बन गर्ने कार्य गर्दछ।

FATF ले अक्टोबर २०१५ मा जारी गरेको Guidance for a Risk-Based Approach to Virtual Currencies मा क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबारबाट Anonymity Risk हरू जस्तै virtual exchange हरूको माध्यमबाट anonymous funding, anonymous transfer हुन सक्ने, त्यसैगरी यसको विश्वव्यापी पहुँचले cross-border payments and funds transfers को लागि प्रयोग हुने अवस्थामा AML/CFT compliance र supervision/enforcement को दायित्व प्रष्ट नहुनुका साथै कानून कार्यान्वयन इकाइ तथा नियामक निकायहरूको सूचनाको पहुँचमा संकुचन हुने लगायतका सम्भावित जोखिमहरू औँल्याइएको छ।

¹¹ Financial Action Task Force (FATF), 16 February 2012.

iii. **The International Organization of Securities Commissions (IOSCO)**¹²

IOSCO ले ७ जुलाई २०२२ मा सन् २०२२-२०२३ को लागि क्रिप्टो-एसेट रोडम्याप प्रकाशित गरेको थियो। IOSCO बोर्डले ९ मार्च २०२२ को बैठकमा बोर्ड-स्तरीय Fintech Task Force (FTF) को स्थापना गर्न सहमत भएको थियो। FTF मा हाल २७ सदस्यहरू रहेका छन् र सिंगापुर मौद्रिक प्राधिकरण {Singapore Monetary Authority (MAS)} ले यसको अध्यक्षता गरेको छ। FTF ले संचालन भएको पहिलो १२ देखि २४ महिनामा क्रिप्टो-सम्पत्ति बजार र गतिविधिहरूमा नीति-केन्द्रित कामलाई प्राथमिकता दिनेछ। साथै FTF ले Fintech सम्बन्धी प्रवृत्ति र आविष्कारहरूसँग सम्बन्धित गतिविधि र बजार विकासहरूको अनुगमन र समीक्षा गर्ने काम जारी राखेछ। FTF ले क्रिप्टो र डिजिटल सम्पत्ति (Crypto and Digital Assets) र विकेन्द्रीकृत वित्त (Decentralized Finance) गरी दुईवटा कार्यप्रवाह (workflow) हरू स्थापना गरेको छ। प्रत्येक कार्यप्रवाहले सन् २०२३ को अन्त्यसम्ममा नीतिगत सिफारिससहितको प्रतिवेदन प्रकाशित गर्ने लक्ष्य राखेको छ।

¹² *Crypto-Asset Roadmap for 2022-2023*, 7 July 2022, International Organization of Securities Commissions, available at <https://www.iosco.org/news/pdf/IOSCONEWS649.pdf>, accessed on 5th January 2023.

iv. **The Financial Stability Board (FSB)¹³**

The Financial Stability Board (FSB) ले क्रिप्टोकरेन्सी बजारहरूको निगरानी गर्न थालेको छ। विश्वव्यापी Stable Coins को नियामक उपचार गर्ने सिद्धान्तहरू जारी गरी क्रिप्टोकरेन्सीहरूको फराकिलो दायराको लागि मार्गदर्शन विकास गर्दैछ। सन् २०२२ मा FSB ले G20 द्वारा अनिवार्य रूपमा वित्तीय स्थिरता जोखिमहरू सम्बोधन गर्न ध्यान केन्द्रित गरी क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी गतिविधिहरूद्वारा उठाइएका नियमन र पर्यवेक्षक मुद्दाहरूको जाँच गरेको छ।

Financial Stability Institute (FSI) को अप्रिल २०२१ को प्रतिवेदनमा उल्लेख भएअनुसार एउटा निजी फर्मले गरेको अनुसन्धान प्रतिवेदन अनुसार सन् २०२० मा अपराधिक गतिविधिमा संलग्नहरूसंग सम्बन्धित Bitcoin Address हरूबाट मात्र ३.५ अर्ब अमेरिकी डलर पठाएको देखिन्छ।

v. **The Basel Committee on Banking Supervision ले “Prudential Treatment of Crypto-assets Exposures,” मा जुन २०२२ मा दोस्रो सार्वजनिक परामर्श जारी गरेको थियो।**

The Basel Committee on Banking Supervision ले क्रिप्टोकरेन्सीहरूलाई समूहहरूमा विभाजन गरेको र प्रत्येक समूहको लागि फरक फरक तर विवेकपूर्ण उपचारहरू सिफारिस गरेको छ।

vi. **OECD’s Crypto-Assets Reporting Framework (CARF) and Amendments to the Common Reporting Standard (CRS)¹⁴**

¹³ Regulation, Supervision and Oversight of Crypto-Asset Activities and Markets, 11 October 2020, Financial Stability Board, available at <https://www.fsb.org/wp-content/uploads/P111022-3.pdf>, accessed on 5th January 2023.

¹⁴ OECD (2022), Crypto-Assets Reporting Framework and Amendments to the Common Reporting Standard, OECD, Paris, <https://www.oecd.org/tax/exchange-of-tax-information/crypto-asset-reporting-framework-and-amendments-to-the-common-reporting-standard.htm>, accessed on 5th January 2023.

OECD ले १० अक्टोबर २०२२ मा Crypto-Assets Reporting Framework (CARF) को मार्गदर्शन र Common Reporting Standard (CRS) मा परिमार्जनहरू गरी मार्गदर्शन प्रकाशित गरेको छ। यसले वित्तीय खाता र क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी देशहरू बीच स्वचालित रिपोर्टिङ र करदाताको जानकारीको लागि मोडेल नियमहरूको साथै विश्वव्यापी कर पारदर्शिता अनुपालनको लागि ढाँचा तयार गर्दछ।

CARF ले क्रिप्टोकरेन्सी लेनदेन (Crypto-assets transactions) को सन्दर्भमा पारदर्शिता हासिल गर्ने उद्देश्य राख्दछ। CARF को उद्देश्यका लागि क्रिप्टोकरेन्सीहरूको मूल्य क्रिप्टोग्राफिक रूपमा सुरक्षित खाता वा समान प्रविधिमा मान्य र सुरक्षित लेनदेन अनुसार निर्भर हुने हुन्छ। OECD ले CRS मा परिमार्जन गरेको छ। आफ्नो दायरा विस्तार गर्न र रिपोर्टिङ दायित्वहरू सहित कार्यान्वयन गर्ने अधिकार क्षेत्र र वित्तीय संस्थाहरूको प्रतिक्रियालाई ध्यानमा राख्दै डिजिटल वित्तीय उत्पादनहरूलाई व्यापक रूपमा समावेश गरी यसको सञ्चालनलाई आधुनिकीकरण गर्न OECD ले CRS मा परिमार्जन गरेको हो।

परिच्छेद -५

क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धमा विभिन्न मुलुकको अभ्यास

विश्वका केही मुलुकले क्रिप्टोकरेन्सी व्यवसायीलाई भुक्तानीको रूपमा स्वीकार्न छुट दिएको भए तापनि EL Salvador and the Central African Republic (CAR) बाहेक कुनै पनि मुलुकले क्रिप्टोकरेन्सीलाई Legal Tender को मान्यता नदिएकोले सो बाहेक अन्य मुलुकमा यसलाई मुद्राको रूपमा वा भुक्तानी बापत स्वीकार्न कानूनी बाध्यता रहेको देखिँदैन। EL Salvador and the Central African Republic (CAR) बाहेक अन्य मुलुकले क्रिप्टोकरेन्सीलाई मुद्राको रूपमा मान्यता नदिएको तर Commodity र डिजिटल सम्पत्ति (Digital Assets) को रूपमा मान्यता दिई यसको माइनिङ (Mining), खरिद (Purchase), बिक्री (Sale) र स्वामित्व (Ownership) लाई नियमन गरी वैधानिकता दिएको पाइन्छ। क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी विभिन्न देशहरूको अभ्यास देहाय बमोजिम प्रस्तुत गरिएको छः-

क. बेलायत

सन् २०१९ को AA v. Persons Unknown¹⁵ मुद्दाबाट व्यापक रूपमा बेलायतको कानून भित्र क्रिप्टोकरेन्सीहरू सम्पत्तिको रूपमा स्वीकार गरिएको मानिन्छ।

त्यसैगरी Robertson v. Persons Unknown¹⁶ मुद्दाले सम्पत्तिको रूपमा क्रिप्टोकरेन्सीको कानूनी स्थितिमा स्पष्टताको आवश्यकतालाई निम्न बमोजिम उजागर गरेको देखिन्छः-

- क्रिप्टोकरेन्सी एक स्वामित्व दाबीको विषय हुन सक्छ यद्यपि यो व्यक्तिगत सम्पत्तिको परम्परागत परिभाषाहरू मध्ये पर्दैन,

¹⁵ AA v Persons Unknown & Ors, Re Bitcoin, High Court of Justice Business & Property Courts of England And Wales, Commercial Court, United Kingdom, 2019 EWHC 3556 (Comm).

¹⁶ Robertson v. Persons Unknown,(2019), Unreported High Court Moulder , CL-2019-000444, available at <https://www.addleshawgoddard.com/en/insights/insights-briefings/2022/dispute-resolution/crypto-assets-case-law-how-far-have-we-come/>, accessed on 8th January 2023.

- Crypto-assets हरु “chose in possession” हुन सकदैन् किनभने तिनीहरु भौतिक सम्पत्ति होइनन् न त तिनीहरु “chose in action” हुन् किन भने तिनीहरु अर्को व्यक्ति विरुद्ध अधिकार प्रदान गर्दैनन्।

नियमनको लागि Financial Conduct Authority (FCA) बेलायतको क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धित गतिविधिहरु सञ्चालन गर्ने सबै व्यवसायहरुका लागि सान्दर्भिक नियामक निकाय हो। बेलायतमा क्रिप्टोकरेन्सी सञ्चालन गर्नको लागि क्रिप्टोकरेन्सी एक्सचेन्जहरुले FCA मा दर्ता गर्नुपर्छ वा वैकल्पिक रूपमा, ई-मनी इजाजतपत्रको लागि आवेदन दिनुपर्छ।

त्यस्तैगरी, FCA द्वारा इजाजतपत्र र विनियमित भएका बिटक्वाइन एटीएमहरु बेलायतमा वैधानिक छन्। हाल बेलायतमा २५० भन्दा बढी बिटक्वाइन एटीएम मेसिनहरु रहेको देखिन्छ।¹⁷

सन् २०१८ मा FCA, बैंक अफ इङ्गल्याण्ड र Her Majesty's Treasury सम्मिलित "Crypto assets taskforce"¹⁸ स्थापना भएको थियो। यसले कहिले र कसरी क्रिप्टोकरेन्सीहरु विनियमित गर्नुपर्छ भनेर जाँच गर्दछ र बजारमा क्रिप्टोकरेन्सीको आठ विशिष्ट "संलग्नकर्ता (Actors)" पहिचान गर्दछः¹⁹

क. क्रिप्टोकरेन्सी विकासकर्ता र जारीकर्ताहरु,

ख. क्रिप्टोकरेन्सी बजारमा लगानीकर्ताहरु,

ग. वित्तीय मध्यस्थकर्ता,

¹⁷ United Kingdom and Cryptocurrency, 2022 Freeman Law, available at <https://freemanlaw.com/cryptocurrency/united-kingdom/>, accessed on 8th January 2023.

¹⁸ Crypto assets Taskforce Report, 2018, HM Treasury, FCA & Bank of England, available at https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/752070/crypt-oassets_taskforce_final_report_final_web.pdf, accessed on 8th January 2023.

¹⁹ UK regulatory approach to cryptoassets and stablecoins: Consultation and call for evidence, January 2021, HM Treasury, available at https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/950206/HM_Treasury_Cryptoasset_and_Stablecoin_consultation.pdf, accessed on 8th January 2023.

- घ. लेनदेन प्रोसेसर,
- ड. ट्रेडिंग प्लेटफर्म र विनिमय,
- च. तरलता प्रदायक,
- छ. भुक्तानी र व्यापारी सेवा प्रदायकहरू, र
- ज. वॉलेट सेवा प्रदायकहरू।

जनवरी १०, २०२० देखि FCA लाई Anti-Money Laundering र Countering Terrorist Financing नियन्त्रण पर्यवेक्षकको रूपमा पनि नियुक्त गरिएको छ।²⁰ त्यसकारण FCA ले क्रिप्टोकरेन्सी एक्सचेन्ज र समग्र संरक्षकहरूलाई Anti-Money Laundering सम्बन्धी नियमहरू कसरी पालना गर्ने भन्ने बारे मार्गदर्शन प्रदान गर्दछ।

सन् २०१९ मा FCA ले क्रिप्टोकरेन्सीहरूमा मार्गदर्शन जारी गरेको थियो जसले क्रिप्टोकरेन्सी जारी गर्ने, सिर्जना गर्ने, होल्ड गर्ने, मार्केटिङ गर्ने, किन्ने वा बेच्ने फर्महरूलाई नियन्त्रण; क्रिप्टोकरेन्सी विनिमय; क्रिप्टोकरेन्सीको लेनदेन; नयाँ सिक्का जारी; क्रिप्टोकरेन्सीसँग सम्बन्धित खुला स्रोत सफ्टवेयरको प्रकाशन र अधिक मार्गदर्शन जारी गरेको छ। यसको उद्देश्य उपभोक्ताहरूलाई तिनीहरूको क्रिप्टोकरेन्सीहरूमा लागू हुने नियमहरू, विनियमहरू र मुद्दाहरू बारे जानकारी गराउनु हो।²¹

बेलायतमा crypto-native व्यवसायहरूका सबै उपभोक्ताहरूका लागि know-your-customer (KYC) and customer-due diligence (CDD) जाँचहरू आवश्यक पर्दछ। बेलायतमा क्रिप्टोकरेन्सी करहरू

²⁰ FCA becomes AML and CTF supervisor of UK crypto asset activities, 2020, FCA, Gov. UK, available at <https://www.fca.org.uk/news/news-stories/fca-becomes-aml-and-ctf-supervisor-uk-cryptoasset-activities>, accessed on 8th January 2023.

²¹ Guidance on Crypto assets, 2019, Financial Conduct Authority, Gov. UK, available at <https://www.fca.org.uk/publications/policy-statements/ps19-22-guidance-cryptoassets>, accessed on 8th January 2023.

व्यक्ति र व्यवसायहरू बीच भिन्न हुन्छन्। जुन Her Majesty's Revenue & Customs (HMRC) को राजस्वले उल्लेख गरेको छ।²²

ख. अमेरिका

क्रिप्टोकरेन्सी एक्सचेन्ज संयुक्त राज्य अमेरिकामा कानूनी छ। यो Bank Secrecy Act (BSA) को नियामक दायरा अन्तर्गत पर्दछ भने Department of Financial Crimes Enforcement Network (FinCEN)²³ को विभागमा दर्ता हुनुपर्छ। त्यसका साथै Anti-Money Laundering र Countering Terrorist Financing (AML/CFT)²⁴ दायित्वहरू पनि पालना गर्नुपर्छ।²⁵

Department of Financial Crimes Enforcement Network (FinCEN) ले क्रिप्टोकरेन्सीलाई विनिमयको माध्यमको रूपमा परिभाषित गर्दछ। जुन केही वातावरणमा मुद्रा जस्तै सञ्चालन हुन्छ तर वास्तविक मुद्राको सबै विशेषताहरू हुँदैन।²⁶ यस प्रकारको क्रिप्टोकरेन्सी यात वास्तविक मुद्राको बराबर मूल्य हुन्छ वा वास्तविक मुद्राको विकल्पको रूपमा कार्य गर्दछ।²⁷

²² Crypto assets Manual, 2021 HM Revenue & Customs, Gov. UK, available at <https://www.gov.uk/hmrc-internal-manuals/cryptoassets-manual>, accessed on 8th January 2023.

²³ a government bureau that maintains a network whose goal is to prevent and punish criminals and criminal networks that participate in money laundering and other financial crimes.

²⁴ Set of government laws, regulations, and other practices that are intended to restrict access to funding and financial services for those whom the government designates as terrorists.

²⁵ https://www.sec.gov/oiea/investor-alerts-and-bulletins/ib_coinofferings, accessed on 9th January 2023.

²⁶ Application of FinCEN's Regulations to Persons Administering, Exchanging, or Using Virtual Currencies, 2013, Department of the Treasury Financial Crimes Enforcement Network, USA, available at <https://www.fincen.gov/sites/default/files/shared/FIN-2013-G001.pdf>, accessed on 9th January 2023.

²⁷ Ibid, 10

The Securities and Exchange Commission (SEC) ले सामान्यतया: क्रिप्टोकरेन्सीलाई सुरक्षाको रूपमा हेर्दछ। जबकि Futures Trading Commission (CFTC) ले बिटक्वाइनलाई कमोडिटी²⁸ र Treasury²⁹ ले यसलाई मुद्रा (Currency) भन्दछ।

The Internal Revenue Service (IRS) ले सम्पत्ति कारोबार जस्तै क्रिप्टोकरेन्सीमा पनि कानूनद्वारा कर लाग्ने र क्रिप्टोकरेन्सीका करदाताहरूले आफ्नो कर फिर्तामा (Return) ती लेनदेनहरू जानकारी (Report) गर्नुपर्ने बताएको छ।³⁰

ग. भारत

भारतीय रिजर्व बैंकले “Cryptocurrency and Regulation of Official Digital Currency Bill, 2021” शीर्षकको नयाँ विधेयक संसदमा प्रस्तुत गरेको थियो।

- यो विधेयकले भारतमा सबै निजी क्रिप्टोकरेन्सीहरूलाई निषेध गर्न खोजेको छ। यद्यपि यसले क्रिप्टोकरेन्सीको अन्तर्निहित प्रविधि र यसको प्रयोगलाई प्रवर्द्धन गर्न केही अपवादहरूको लागि अनुमति दिएको देखिन्छ।³¹
- यो विधेयकमा निजी क्रिप्टोकरेन्सी (Private Cryptocurrency) को परिभाषामा स्पष्टताको कमी छ।

²⁸ U.S. Commodity Futures Trading Commission, available at [Bitcoin Basics \(cftc.gov\)](https://www.cftc.gov), accessed on 10th January 2023.

²⁹ A government department, created in 1789 for issuing all treasury bonds, notes and bills. Printing bills, postage, and federal reserve notes, minting coins, collective taxes, enforcing tax laws, managing all gov.accounts and debts issues, and overseeing U.S. banks in cooperation with the federal Reserve are also part of their key function.

³⁰ <https://www.irs.gov/businesses/small-businesses-self-employed/virtual-currencies>, accessed on 10th January 2023.

³¹ <http://loksabhadocs.nic.in/bull2mk/2021/23.11.21.pdf>, accessed on 10th January 2023.

- उक्त विधेयकले लगानीकर्ताहरूलाई आफ्नो होलिडिड खारेज गर्न छ महिनाको समय दिएको र जरिवाना पनि लगाएको छैन।

भारतीय रिजर्व बैंकले राज्यको स्वामित्वमा रहेको क्रिप्टोकरेन्सी ल्याउने योजना बनाएको छ।³²

क्रिप्टोकरेन्सीहरू भारतमा नियमन गरिएको छैन। भारत सरकारले क्रिप्टोकरेन्सीहरू कानूनी टेन्डर (Legal Tender) नभएको बताएको छ र आफ्ना नागरिकहरूलाई क्रिप्टोकरेन्सी कारोबार नगर्न सल्लाह पनि दिएको छ।³³ मुलुकमा क्रिप्टोकरेन्सीको प्रयोगबारे प्रतिवेदन दिन समिति पनि गठन गरिएको थियो। समितिको प्रतिवेदनले भारतमा सबै निजी क्रिप्टोकरेन्सीको स्वामित्वमा पूर्ण प्रतिबन्ध लगाउन सिफारिस गरेको छ।

Internet and Mobile Association of India vs. The Reserve Bank of India (RBI)³⁴, ४ मार्च २०२० को एक महत्वपूर्ण निर्णयमा भारतको सर्वोच्च अदालतले भारतमा क्रिप्टोकरेन्सी व्यापारमा प्रभावकारी रूपमा प्रतिबन्ध लगाएको रिजर्व बैंक अफ इन्डियाको Circular लाई खारेज गर्‍यो। अदालतको निर्णयमा सर्कुलरद्वारा लगाइएका प्रतिबन्धहरू RBI ले उठाएका विषयहरूसँग असंगत भएका र त्यसैले दिगो नभएको भन्ने आधार लिइएको थियो।

भारत सरकारले फेब्रुअरी १, २०२२ मा संघीय बजेट सार्वजनिक गर्यो। “डिजिटल बजेट” नाम दिइएको बजेट अर्थमन्त्री निर्मला सीतारमणले Tablet बाट पढेर सुनाएकी थिइन्। सन् २०२२ को उक्त संघीय बजेटमा भारतले धेरै डिजिटल पहलहरूको घोषणा गरेको छ। बजेटमा अभौतिक सम्पत्ति

³² The Legality of Cryptocurrency in India, 2021, Ahlawat & Associates, available at [The legality of Cryptocurrency in India – Legal Developments \(legal500.com\)](https://www.legal500.com/india/cryptocurrency/), accessed on 10th January 2023.

³³ *India Cryptocurrency Laws, Regulation of Digital Currencies: Cryptocurrency, Bitcoins, Blockchain Technology, Freeman Law*, available at <https://freemanlaw.com/cryptocurrency/india/>, accessed on 10th January 2023.

³⁴ Internet and Mobile Association of India v. Reserve Bank of India, Supreme Court of India, 2020, SC 275.

तथा Non-fungible tokens (NFTs) को कारोबारमा भारतले ३० प्रतिशतसम्म आयकर लाग्ने घोषणापछि क्रिप्टोकरेन्सीलाई भारतले वैधानिक बनाएको जस्तो देखिन्छ।

घ. अष्ट्रेलिया

अष्ट्रेलियामा सबै क्रिप्टोकरेन्सीहरू कानूनको नजरमा सम्पत्ति मानिन्छ। Anti-Money Laundering and Countering Terrorist Financing Act, 2006 (AML/CTF 2006) ले क्रिप्टोकरेन्सीलाई मूल्यको डिजिटल प्रतिनिधित्वको रूपमा व्यवहार गर्दछ जुन विनिमयको एकाइको रूपमा काम गर्न सक्दछ। यसलाई आपूर्ति वा वस्तु र सेवाहरूको लागि प्रयोग गर्न सकिन्छ।³⁵

सन् २०१८ मा अष्ट्रेलियन The Australian Transaction Reports and Analysis Centre (AUSTRAC) ले अस्ट्रेलियाली क्रिप्टोकरेन्सी एक्सचेन्जहरू विनियमित गर्न थाल्यो। उक्त एक्सचेन्जहरू एक्सचेन्जको रूपमा दर्ता गर्न, प्रयोगकर्ताहरूको पहिचान र प्रमाणीकरण गर्न र AUSTRAC अन्तर्गत वित्तीय रेकर्डहरू कायम गर्न आवश्यक छ।³⁶ माथि उल्लेखित कुनै पनि आवश्यकताहरू पालना नगरेमा अपराधिक प्रतिबन्धहरू लाग्न सक्नेछ।

AML/CTF 2006 ले अष्ट्रेलियन क्रिप्टोकरेन्सीहरूको लागि पर्याप्त मात्रामा नियामकको रूपमा काम गर्दछ। क्रिप्टोकरेन्सीहरू सामान्यतया: केन्द्रीय बैंक, प्राधिकरण, वा सरकारबाट स्वतन्त्र रूपमा सञ्चालन हुन्छन्। यद्यपि, क्रिप्टोकरेन्सीहरू समावेश हुने लेनदेनहरू सामान्यतया: सम्पत्तिहरू जस्तै कर

³⁵ Anna Maxwell & Amy Spencer, 'Cryptocurrency: an international review', Enyo Law, 2022.

³⁶ Australian Taxation Office, available at <https://www.ato.gov.au/individuals/Investments-and-assets/crypto-asset-investments/what-are-crypto-assets/>, accessed on 16th January 2023.

नियमहरूको अधीनमा छन्। क्रिप्टोकरेन्सीहरूको लागि कुनै विशेष कर नियमहरू छैनन्। कर निर्धारण, तपाईंले सम्पत्ति कसरी प्राप्त गर्नुहुन्छ, होल्ड गर्नुहुन्छ र डिस्पोज गर्नुहुन्छ भन्ने कुरामा निर्भर हुन्छ।³⁷

सामान्यतः अष्ट्रेलियामा देहाय बमोजिमका क्रिप्टोकरेन्सीहरू रहेको पाइन्छः-³⁸

- Bitcoin, a cryptocurrency,
- USDC, a stablecoin,
- DAI, an investment token,
- GALA, a game token,
- BAYC, a non-fungible token.

मे ३०, २०१९ मा The Australian Securities and Investment Commission (ASIC) ले initial coin offerings (ICOs) र क्रिप्टोकरेन्सी व्यापारको सन्दर्भमा अद्यावधिक मार्गदर्शन प्रकाशित गरेको छ।³⁹ ICO जारीकर्ताहरूले Anti-Money Laundering and Countering Terrorist Financing (AML/CTF), know your client (KYC) का दायित्वहरू र साथै कर्पोरेसन ऐन, ASIC ऐन र अष्ट्रेलियाली उपभोक्ता कानून जस्ता अन्य अष्ट्रेलियाली कानूनहरूको पालना गर्न पनि आवश्यक छ।⁴⁰

यसबाहेक अष्ट्रेलियाली नियामक ASIC द्वारा प्रकाशित अद्यावधिक निर्देशन र अष्ट्रेलियन कर्पोरेसन ऐनको परिच्छेद ७ को भाग ७.६ अन्तर्गत परिभाषित अन्य वित्तीय सेवा प्रदायकहरूको साथमा क्रिप्टोकरेन्सी एक्सचेन्जहरू अब अष्ट्रेलियाली वित्तीय सेवा इजाजतपत्र प्राप्त गरेर वैध हुनुपर्दछ भनि स्पष्ट पार्छ।⁴¹

³⁷ Australian Taxation Office, available at [What are crypto assets? | Australian Taxation Office \(ato.gov.au\)](https://ato.gov.au/What-are-crypto-assets/), accessed on 16th January 2023.

³⁸ Ibid, no. 28.

³⁹ ASIC, Australian Securities & Investment Commission, Digital Transformation, available at [AML/CTF programs overview | AUSTRAC](https://www.austrac.gov.au/aml-ctf-programs-overview), accessed on 16th January 2023.

⁴⁰ Australian Government, AUSTRAC, AML/CTF programs overview, available at [AML/CTF programs overview | AUSTRAC](https://www.austrac.gov.au/aml-ctf-programs-overview), accessed on 16th January 2023.

⁴¹ Ibid, no.26.

यी नियामकहरू अष्ट्रेलियाको वित्तीय बजारको अखण्डता कायम राख्न र उपभोक्ताहरूको सुरक्षित छन् भनी सुनिश्चित गर्नका लागि आवश्यक रहेका छन्।

ड. एल साल्भाडोर (El Salvador)

सेप्टेम्बर २०२१ मा एल साल्भाडोरले डिजिटल मुद्रा बिटकवाइनलाई आधिकारिक कानूनी टेन्डर (Legal Tender) बनाएको छ। Bitcoin हाल अमेरिकी डलर बराबर मुद्राको रूपमा मान्यता प्राप्त गरेको छ र ऋण मुक्त गर्नका साथै बिना अवरोध सामान र सेवा भुक्तान गर्नको लागि समेत उपयोग गर्न सकिन्छ।

IMF ले एल साल्भाडोरको अर्थतन्त्रमा बिटकवाइनको अभूतपूर्व प्रयोगले सम्भावित आर्थिक र कानूनी जोखिमहरू भन्दा फाइदाहरू बढी छन् भन्ने धारणामा बारम्बार आफ्नो अस्वीकृति व्यक्त गरेको छ। दक्षिण कोरिया, बेलायत, पोर्चुगल, पाराग्वे, र अन्य G7 जस्ता देशहरूले पनि क्रिप्टोकरेन्सी नियमन गर्न प्रगतिशील कदम चाल्न थालेका छन्।

च. दक्षिण कोरिया

दक्षिण कोरियामा क्रिप्टोकरेन्सी प्रयोगको लागि अनुमति दिइएको छ तर legal tender भने मानिएको छैन। Anti-Money Laundering and Countering Terrorist Financing (AML/CFT) दायित्वहरूको अनुपालन गरी Virtual Assets Service Providers (VASPs) को पर्यवेक्षणको लागि The Financial Services Commission (FSC) लाई प्राथमिक जिम्मेवार दिएको छ। कोरियाले हालसालै एन्टि-मनी लाउन्डरिङ्ग सम्बन्धी कानून संशोधन गरेको छ।⁴² Act on Reporting and Using Specified Financial

⁴² Crypto Travel Rule in South Korea, The Financial Services Commission (FSC), 2021, available at <https://notabene.id/world/southkorea#:~:text=Is%20cryptocurrency%20legal%20in%20South.legal%20tender%20in%20South%20Korea>, accessed on 17th January 2023.

Transaction Information अनुसार Virtual Assets Service Providers (VASPs) ले सेप्टेम्बर २४, २०२१ सम्म Korea Financial Intelligence Unit (KoFIU) मा दर्ता गर्नुपर्नेछ।⁴³

दक्षिण कोरियाको क्रिप्टोकरेन्सी एक्सचेन्ज सहायक Bithumb लाई ठगीको अपराधिक आरोपको लागि मुद्दा दायर गरिएको थियो⁴⁴ र हङकङमा सम्झौता उल्लङ्घनको आरोपको सामना पनि गर्नु परेको थियो। थाइल्याण्डमा एक्सचेन्ज खोल्ने योजनाको घोषणा गर्दा एक्सचेन्जले नराम्रो विश्वासमा काम गरेको भन्ने आरोप थियो। Bithumb ले मुद्दा हारे र क्षतिपूर्तिमा १०० अमेरिकी डलर बिलियन तिर्नु परेको थियो।

⁴³ Ibid, no.39.

⁴⁴ Available at <https://www.analyticsinsight.net/top-10-legal-cases-against-cryptocurrencies-and-crypto-exchanges/>, accessed on 17th January 2023.

परिच्छेद-६
क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी विश्लेषण

६.१. क्रिप्टोकरेन्सीका सकारात्मक पक्षहरू:

अध्ययन अनुसन्धानबाट क्रिप्टोकरेन्सीको सम्बन्धमा देहाय बमोजिमका सकारात्मक पक्षहरू रहेको देखिन्छ:-

- (क) आफ्नो साथमा रहेको भौतिक मुद्राबाट कारोबार गर्दा लाग्ने समयभन्दा विद्युतीय उपकरण वा मोबाइलबाट गरिने कारोबारको समय कम हुने कारण नगद कारोबार गर्दा लाग्ने समय लागतलाई कम गर्दछ।
- (ख) नगदको छपाइ, भण्डारण तथा वितरण, कारोबारको सिलसिलामा प्राप्त हुने नगदको व्यवस्थापन लगायतका लागतलाई विद्युतीय मुद्राले कम गर्दछ।
- (ग) नगद कारोबार जस्तो भौतिक रूपमा चोरी हुने, हराउने, नष्ट हुने जस्ता जोखिम रहँदैन।⁴⁵
- (घ) क्रिप्टोकरेन्सीको माध्यमबाट हुने कारोबारको राफसाफ न्यून शुल्कमा छोटो समयमा गर्न सकिन्छ।
- (ङ) क्रेडिट कार्डमा जस्तो आफ्नो विवरण तेस्रो पक्षको पहुँचसम्म उपलब्ध गराउनुपर्ने बाध्यता पनि यसमा हुँदैन।
- (च) यसको विकेन्द्रित विशेषता र विश्वव्यापी सर्वस्वीकार्यका कारण जहाँबाट पनि कारोबार गर्न सकिन्छ।
- (छ) भ्रमण गर्दा सम्बन्धित देशको मुद्रा विनिमय गर्नुपर्ने बाध्यता क्रिप्टोकरेन्सी धारण गर्ने व्यक्तिलाई पर्दैन।

⁴⁵ https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2021/07/NRB-Samachar_Saun_2078.pdf, accessed on 5th February 2023.

तर, जुनजुन विशेषतालाई दर्शाएर क्रिप्टोकरेन्सीको सबल पक्ष भनी चित्रण गर्ने प्रयास गरिएको छ त्यही विशेषतामा नै यसको व्यापक जोखिम निहित रहेको पाइन्छ। सबैभन्दा मुख्य कुरा सुरक्षाकै प्रश्न रहेको छ। क्रिप्टोकरेन्सीको जतिसुकै फाइदा भए पनि र जतिसुकै मूल्य भए पनि यदि त्यो सुरक्षित छैन भने त्यसको कुनै अर्थ रहदैन। त्यसै गरी क्रिप्टोकरेन्सीको सुरक्षा स्थिति त्यति बलियो देखिँदैन। आजकल ह्याकरहरूले (Hackers) अमेरिकाको केन्द्रीय बैङ्कको खाता ह्याक गर्न सक्छन्, स्वीफ्ट जस्तो बलियो सुरक्षा कवच धारण गर्ने प्रविधिको Hack गर्न सक्छन् भने यस्ता क्रिप्टोकरेन्सी सुरक्षित हुन्छ भनेर मान्नुपर्ने आधार देखिँदैन। फेरि Password आफैमा त्यति भरपर्दो साँचो त हुँदै होइन। जसलाई ह्याकरले चोर्न नसकोस्। अहिले विकास भएको क्रिप्टोग्राफीभन्दा भविष्यमा विकसित हुन सक्ने अर्को बलियो प्रविधिले क्रिप्टोकरेन्सीलाई नै निस्तेज बनाउन पनि सक्छ।

६.२. क्रिप्टोकरेन्सीका नकारात्मक पक्षहरू:

क्रिप्टोकरेन्सीको सबैभन्दा खराबी पक्ष भनेको एकपटक गरिसकेको कारोबार फेरी उल्ट्याउनुपन्यो भने यो प्रविधिमाफत असम्भव नै हुन्छ। अर्कोतर्फ अभौतिक संसारमा अभौतिक कारोबारका लागि क्रिप्टोकरेन्सीको व्यापक प्रयोग त गर्न सकिएला। तर, नेपालजस्ता क्रिप्टोकरेन्सीलाई कानूनी मान्यता नदिएको देशमा प्रत्यक्ष रूपमा वस्तु तथा सेवा खरीद गर्न यसको प्रयोगको कल्पना गर्नु समेत अविश्वसनीय प्रतीत हुन्छ। केही फाइदाजस्तो देखिए तापनि वर्तमान समयमा विद्यमान प्रविधिको परिधिभित्र रहेर हेर्ने हो भने नेपालको सन्दर्भमा यस्ता क्रिप्टोकरेन्सीहरूको कारोबारतर्फ लाग्नु भनेको अत्यन्त जोखिमयुक्त अवैध क्रियाकलापमा आफूलाई सामेल गराउनु हो भन्ने कुरामा दुईमत हुन सक्दैन।

क्रिप्टोकरेन्सीको नकारात्मक पक्षहरू देहाय बमोजिम रहेका छन्-

- (क) क्रिप्टोकरेन्सीले अनलाइन कालोबजारीलाई मात्र होइन, अवैध रूपमा आर्जित कालो धनलाई शुद्धीकरण गर्ने तथा हुण्डीजस्तो अवैध कारोबारलाई प्रश्रय दिएको,
- (ख) क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबारले आतङ्ककारी क्रियाकलापमा लगानी सम्बन्धी उच्च जोखिम हुने देखिएको,
- (ग) क्रिप्टोकरेन्सीको प्रयोगबाट अवैधानिक क्रियाकलाप, विशेष गरी ठगी तथा करछली लगायतका कार्य हुन सक्ने देखिएको,
- (घ) नेपालजस्तो वित्तीय साक्षरता कम भएका मुलुकमा वित्तीय सेवाका उपभोक्ताहरू असुरक्षित हुने बढी सम्भावना रहेको,
- (ङ) क्रिप्टोकरेन्सी वास्तवमा भ्रम हुन् र यिनले अर्थतन्त्रमा पानीका फोका 'Bubble' मात्र सृजना गरिरहेका हुन्छन्। अझ डरलाग्दो त क्रिप्टोकरेन्सी नक्कलीसमेत पाइएका छन्। सक्कलीको भर नभएको अवस्थामा झन् नक्कली भएपछि त्यसको भविष्य कस्तो होला सहजै अनुमान गर्न सकिने,
- (च) सामान खरिद, बिक्री, व्यापार, अनुदान सहायताजस्ता भुक्तानीमा मात्र होइन, भ्रष्टाचार वा अवैध आर्जनलाई लुकाउने माध्यम पनि क्रिप्टोकरेन्सी बनिरहेको हुन सक्दछ,
- (छ) लागूऔषध तथा मानव तस्करी प्रबर्द्धनमा पनि यस्ता क्रिप्टोकरेन्सीको प्रयोग भएको पाइएको छ,
- (ज) कानूनी अभावका कारण हालसम्म क्रिप्टोकरेन्सीलाई डिजिटल सम्पत्तिको रूपमा मान्यता नदिएकोले कुनै प्रयोगकर्ता वा कारोबारसँग सम्बन्धित समस्या वा विवाद भएमा लगानीकर्तासँग कानूनी उपचार नरहेको र अन्य व्यक्तिमार्फत लगानी गरेको खण्डमा रकम फिर्ता नभई ठगिने र आफ्नो लगानी डुबेर क्षतिपूर्ति नपाइने अवस्था आउने देखिन्छ,

- (झ) क्रिप्टोकरेन्सी निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित हुने भएको र केन्द्रीय बैंकको नियन्त्रण बाहिर भएकोले यसको व्यापक प्रयोग भएमा मुद्रा प्रदायमा गणना नभई मौद्रिक नीतिको प्रभावकारितामा असर पर्न सक्ने देखिन्छ,
- (ञ) क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबार, लगानी तथा व्यवसायबाट पुँजी पलायन हुन सक्ने र विदेशमा रहेका नेपालीबाट नेपाल आउन सक्ने विप्रेषण विदेशमै लगानी हुन सक्ने अवस्था रहेको छ।

यसरी क्रिप्टोकरेन्सी निष्कासन गर्ने र कारोबार गराउने व्यक्ति वा संस्था स्वयंमले समेत धेरैपटक ठगी गरेका घटना सार्वजनिक भएकोले यसमा निहित थप जोखिम सजिलै अनुमान लगाउन सकिन्छ। चीनको एउटा 'The Global Blockchain Leader (GBL)' भन्ने बिटक्वाइन कारोबार गर्ने कम्प्युटर प्लेटफर्म अक्टोबर २०१३ मा अचानक बन्द हुँदा हजारौं मानिसले लाखौं रकम गुमाउन पुगेका थिए। त्यस्तै फेब्रुअरी २०१४ मा चीनको अर्को 'Mt. Gox' भन्ने कम्पनीमार्फत करीब ५० अर्ब नेपाली रुपैयाँ बराबरको बिटक्वाइन चोरी भएपछि उक्त कम्पनी नै टाट पल्टेको घोषणा गरिएको थियो। जापानमा सन् २०१७ को प्रारम्भदेखि हालसम्म क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी ३३ भन्दा बढी ठगीका घटना सार्वजनिक भएका छन्।

कतिपय नेपालीले सामाजिक सञ्जालमा क्रिप्टोकरेन्सीलाई वैधता दिने प्रक्रिया सुरु भइसकेको भ्रम फैलाइरहेका छन्। सरकारले त्यसबारे कति पनि तयारी अघि बढाएको देखिदैन। संसारका दुई सय देश (राष्ट्रसंघमा नभएका हङकङ, ताइवान, मकाउजस्ता ठूला अर्थतन्त्रसमेत) मध्ये नेपालसहित जम्मा २३ मुलुकले मात्रै क्रिप्टोकरेन्सीलाई प्रतिबन्ध घोषणा गरेका छन्।

६.३. क्रिप्टोकरेन्सीका चुनौतिहरू:

क्रिप्टोकरेन्सीको प्रचलन विस्तारै बढ्दै गएपछि अहिले केन्द्रीय बैङ्कहरूको नियमनकारी भूमिकामाथि चुनौति थपिएको मात्र होइन सरकारी तवरबाट आफ्नो देशमा भएको आर्थिक कारोबारसँग सम्बन्धित तथ्याङ्क सङ्कलनमा समेत चुनौति थपिएको छ। नेपालको सन्दर्भमा नेपाल राष्ट्र बैङ्कले बिटकवाइनजस्ता क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबारमाथि प्रतिबन्ध लगाएको छ। नेपालमा मात्र होइन अन्य कतिपय मुलुकमा समेत क्रिप्टोकरेन्सी प्रतिबन्धित छ।

क्रिप्टोकरेन्सीका चुनौतिहरू देहाय बमोजिम रहेका छन्:-

(क) क्रिप्टोकरेन्सी के हो र यसले कसरी काम गर्छ भन्ने बुझाइको अभाव:

क्रिप्टोकरेन्सी के हो र यसले कसरी काम गर्छ भन्ने बारे सचेतनाको सामान्य अभाव नै यसलाई अपनाउने सबैभन्दा ठूलो बाधा हो। यस विषयमा ठूलो शिक्षाको आवश्यकता छ। किनकि मानिसहरूले यसमा लगानी गर्दा आफूले के प्राप्त गर्दैछन् भन्ने महसुस गर्नु। आज धेरै क्रिप्टोकरेन्सीहरूलाई शक्ति प्रदान गर्ने ब्लकचेन (Blockchain) प्रविधि धेरै व्यक्तिहरूलाई बुझ्न जटिल र गाह्रो छ। क्रिप्टोकरेन्सी कसरी सञ्चालन हुन्छ, परम्परागत वित्तीय प्रणालीहरूमा यसको फाइदाहरू र यसको नवीन प्रयोगहरूका सम्बन्धमा स्पष्ट र संक्षिप्त व्याख्याहरू हुन आवश्यक छ। Online पाठ्यक्रमहरू र ट्यूटोरियल (tutorial) हरू जस्ता उपकरणहरूमा पहुँच प्रदान गरी जागरूकता बढाउनु प्रमुख चुनौति रहेको छ।

(ख) अस्थिरता:

मूल्य शृंखलाको अन्योलता, तीव्र उतारचढावले विश्वको अभौतिक बजार सुरक्षित हुन सकेको छैन। असाधारण अस्थिरताका कारण बिटकवाइन र इथरियम जस्ता लोकप्रिय क्रिप्टोकरेन्सीहरूमा लगानीकर्ताहरू लगानी गर्न अनिच्छुक हुने र लगानीकर्ताहरूलाई भविष्यमा उनीहरूको निरन्तर नाफाको पूर्वानुमान गर्न गाह्रो बनाउँछ। व्यक्तिले लगानी गर्नु

अधि लगानीकर्ताहरूले क्रिप्टोकरेन्सीको मूल्यमा हुने उतार चढावसँग जोडिएका जोखिम र खतराहरू बुझ्नु आवश्यक पर्दछ।

(ग) नियामक फ्रेमवर्क (framework) को अभाव:

क्रिप्टोकरेन्सीको प्रयोगकर्ताहरूलाई वित्तीय अपराध र धोखाधडीबाट जोगाउन गाह्रो हुन्छ। लगानीकर्ताहरूलाई सम्भावित आपराधिक गतिविधि र घोटालाहरूबाट जोगाउन सरकारहरूले क्रिप्टोकरेन्सीको क्षेत्रलाई नियमन गर्नुपर्ने चुनौति रहेको छ।

(घ) कर सम्बन्धी अनिश्चितता:

क्रिप्टोकरेन्सीमा विभिन्न देशहरूले फरक-फरक करका दरहरू लागु गरेका छन्। क्रिप्टोकरेन्सीमा लगानी गर्नु अघि सम्भावित लगानीकर्ताहरूलाई कुनै पनि सम्भावित कर प्रभावहरू बारे सचेत गराउन आवश्यक हुन्छ। राम्रो कर कानून र शासनको कारण बजार अधिक भरपर्दो र स्थिर हुनेछ। त्यसैले क्रिप्टोकरेन्सीको लागि पारदर्शी कर कानूनहरू स्थापना गर्नु हरेक राष्ट्रहरूको चुनौति रहेको छ।

(ङ) सुरक्षा जोखिम:

क्रिप्टोकरेन्सीको होल्डिङहरू भण्डारण गर्न डिजिटल वালেटहरू प्रयोग गर्दा चोरी र ह्याकिंग हुने संभावना हुन्छ। त्यसैगरी यसको एक्सचेन्जहरूमा बलियो सुरक्षा प्रक्रियाहरू हुनुपर्दछ र ग्राहकहरूको सम्पत्तिहरूको सुरक्षा सुनिश्चित गर्न आवधिक अडिटहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने चुनौति रहेको छ।

(च) लेनदेन अपरिवर्तनीय हुने:

क्रिप्टोकरेन्सी समावेश गर्ने लेनदेनहरू अपरिवर्तनीय हुन्छन्। एक पटक लेनदेन पूरा भएपछि यसलाई रद्द गर्न वा उल्टाउन सकिँदैन। यस लेनदेनको अपरिवर्तनीयताको कारणले गर्दा मानिसहरूले क्रिप्टोकरेन्सीमा लगानी गर्दा होसियार हुनुपर्छ किनभने तिनीहरूले प्रयोग गर्दा

गलती गरेमा उनीहरूको पैसा फिर्ता पाउने कुनै उपाय छैन। क्रिप्टोकरेन्सीमा लगानी गर्नु अघि लगानीकर्ताहरूले आफ्नै अनुसन्धान गर्न र सावधानीपूर्वक निर्णयहरू गर्नु पर्ने चुनौति रहेको छ।

(छ) व्यापारिक रूपमा क्रिप्टोकरेन्सी अपनाउनेको कमी:

धेरै व्यापारिक कम्पनीहरूले क्रिप्टोकरेन्सीलाई अंगाल्न हिचकिचाइरहेका पाइन्छ। किनभने यसको बजार अस्थिर छ र यसलाई नियन्त्रण गर्न कार्यान्वयन योग्य नियमहरू छैनन्। व्यापारीलाई क्रिप्टोकरेन्सी अपनाउन प्रोत्साहित गर्न, राज्यहरूले क्रिप्टोकरेन्सी भुक्तानी विधिहरू प्रयोग गर्न तथा डिजिटल मुद्रा र परम्परागत बैंकिङ प्रणालीहरू बीचको खाडललाई कम गर्न मद्दत गर्नका लागि व्यवसायीहरूलाई वित्तीय प्रोत्साहन प्रदान गर्नु पर्ने चुनौति रहेको छ।

(ज) क्रिप्टोकरेन्सीहरूमा विश्वासको कमी:

अधिक व्यक्तिहरूलाई क्रिप्टोकरेन्सीका फाइदाहरू बारे सचेत गराइदैन र क्रिप्टोकरेन्सीलाई सुनिश्चित र सुरक्षित गर्नका लागि लगानीकर्ता र प्रयोगकर्ताहरूको जोखिम बहन गर्ने नीति ल्याइदैन। जसले गर्दा विश्वासको कमी रहन्छ। त्यस्तो विश्वास कायम गर्नु पनि एक चुनौति रहेको छ।

(झ) क्रिप्टोकरेन्सी एकैचोटि ठूलो मात्रामा लेनदेन प्रशोधन गर्न नसकिने हुन्छ। त्यसैले यसलाई नियमित लेनदेनको लागि प्रयोग गर्न गाह्रो हुनसक्छ। किनकि लेनदेन प्रक्रिया पूरा हुन धेरै समय लाग्न सक्छ। प्रविधिको अभाव भएको नेपाल जस्तो देशमा यो पनि एक चुनौतिको रूपमा रहेको छ।

- (ज) क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबारबाट मौद्रिक व्यवस्थापन तथा त्यससँग सम्बन्धित ब्याजदर र मुद्रास्फीतिका नीति तथा योजना तर्जुमा गर्न कठिनाई हुनुका साथै करको दायरामा समेत नसमेटिने भएकाले राजस्व गुम्न गई बजेट व्यवस्थापनमा समस्या हुने चुनौति रहेको छ।
- (ट) क्रिप्टोकरेन्सीको प्रचलनले अर्थतन्त्रको विभिन्न परिसूचकहरू लगायत आर्थिक तथ्याङ्क, विनिमय दर नीति, कर चुहावट, भुक्तानी प्रणाली, मुद्रा निर्मलीकरण र वित्तीय नियमनका क्षेत्रहरूमा चुनौति थप्ने देखिन्छ।

यसरी कुनै भौतिक वस्तुको अस्तित्व यसमा नरहने र प्रयोगकर्ताको सम्पत्ति उसले प्रयोग गर्ने इन्टरनेटको ज्ञान र सुरक्षामा निर्भर रहने हुँदा सानोभन्दा सानो गल्ती वा असावधानीले पनि आफ्नो सम्पूर्ण सम्पत्ति अरुले लिन सक्दछ। सबै प्रयोगकर्ता प्रविधिमा निपुण हुन्छन् भन्ने पनि छैन। आफुले प्रयोग गर्ने प्रविधिमा हुने सानो भुल वा असावधानीले निकै ठूलो चुनौति सामना गर्नु पर्ने अवस्था सिर्जना हुनसक्छ।

६.४ नियन्त्रण तथा नियमनका उपायहरू

नेपालमा क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबारलाई परिभाषित गरी नियमन गर्ने स्पष्ट कानूनको अभाव रहेकोले देहाय बमोजिमका विकल्पहरू अपनाउन सकिने देखिन्छ:-

१. क्रिप्टोकरेन्सीलाई भविष्यमा पूर्णरूपमा प्रयोग गर्न दिने हो भने यो संग सम्बन्धित विस्तृत विषयहरूलाई परिभाषित गरी नियमन गर्न र के कति प्रयोजनको लागि प्रयोग गर्न दिने हो सो सम्बन्धी विवरण खुलाइ छुट्टै नीति तथा कानून निर्माण गरी यथाशिघ्र कार्यान्वयनमा ल्याउने। कानून निर्माण भई नसकेको अवधिसम्मलाई क्रिप्टोकरेन्सीको प्रयोगलाई नियन्त्रण तथा नियमन गर्नको लागि अस्थायी प्रकृतिको नीति तथा योजनाको तर्जुमा गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ।

२. क्रिप्टोकरेन्सीहरूको प्रयोगलाई प्रतिबन्धित गर्ने हो भने यसलाई सोही अनुरूप परिभाषित

गर्ने र नियामक निकायलाई अवैध प्रयोगकर्ताहरूलाई अवश्यक कारबाही गर्न सक्ने अधिकार हुने गरी विद्यमान कानूनहरूलाई संशोधन गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने तथा बजारमा प्रविधिमा आधारित उपकरणहरूको माग भई नै रहने हुनाले यसको वैकल्पिक व्यवस्थाको लागि Central Bank Digital Currency (CBDC) जस्तो उपकरणहरू तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याउन उपयुक्त हुने देखिन्छ।

३. क्रिप्टोकरेन्सीहरूलाई नियन्त्रितरूपमा आंशिक प्रयोजनहरूको लागि मात्र प्रयोग गर्न दिने र यी विषयहरूलाई विद्यमान कानूनमै समेट्ने हो भने यसलाई कुन कुन प्रयोजनको लागि प्रयोग गर्न दिने वा नदिने हो सो को बारेमा यकिन गर्ने तथा कुन कुन नियामक निकायले के कसरी नियमन गर्ने हो सो को बारेमा समेत अध्ययन गरी सोही अनुरूपको परिभाषा तथा अन्य व्यवस्थाहरू सहित विद्यमान कानूनहरूलाई संशोधन गरी कार्यान्वयनमा ल्याउन उपयुक्त हुने देखिन्छ।

तर, क्रिप्टोकरेन्सी पूर्णतः प्रविधिमा आधारित एवं नयाँ विषय भएकोले नियामक निकायका प्राविधिक संरचना तथा जनशक्तिको क्षमता अभिवृद्धि नगरी यस्तो जटिल प्रकारका उपकरणहरूको प्रयोगलाई नियन्त्रण गर्न निकै कठिन हुने र प्रभावकारी नियमन गर्न नसकेको अवस्थामा यसले अर्थतन्त्रमा अस्थिरता ल्याउने तथा अन्य नकरात्मक प्रभाव समेत पार्न सक्ने देखिएकोले हाललाई यसको प्रयोगलाई प्रतिबन्ध गर्नु नै उपयुक्त हुने देखिन्छ। नेपालजस्तो विकासशील राष्ट्रहरूले एकातर्फ नविनता तथा रचनात्मकता प्रविधिको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्दै जानु पर्ने अवस्था रहेको छ भने अर्कोतर्फ जनस्तरबाट स्वःस्फूर्त रूपमा हुने प्रविधिमा आधारित वित्तीय उपकरणहरूको माग तथा प्रयोगलाई नियन्त्रण गर्न निकै कठिन हुने भएकोले यथाशक्य छिटो क्रिप्टोकरेन्सीको प्रयोगलाई विस्थापित गर्न वैकल्पिक उपायहरू (जस्तै Central Bank Digital Currency) को प्रयोगमा ल्याउनु पर्ने अथवा यसको नियन्त्रणको लागि स्पष्ट कार्ययोजना सहितको नीति, नियम तथा कानून निर्माण गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ।

परिच्छेद-७ निष्कर्ष तथा सुझाव

७.१ निष्कर्ष

नेपाललाई डिजिटल नेपाल बनाउने राष्ट्रिय उद्देश्य नेपाल सरकारको रहेको कुरा स्पष्ट छ। पहिले इन्टरनेट क्रान्ति, त्यसपछिको Artificial Intelligence (AI) क्रान्तिबाट नेपालले उल्लेखनीय लाभ लिएको अवस्थामा अहिलेको Blockchain क्रान्तिमा हामी पछि पर्न अवश्य हुँदैन। तर, के पनि सत्य हो भने Blockchain प्रविधिमा आधारित क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबार हो र यस्को बारेमा राष्ट्रिय वा अन्तराष्ट्रियस्तरमा कुनै नियामक निकाय (regulatory body) रहेको छैन। जुन धेरै आपराधिक गतिविधिहरूको लागि (जस्तै: अवैध लागूपदार्थ, अवैध हातहतियार, विस्फोटक पदार्थ, मानव बेचबिखन, बाल यौन र बाल अश्लिलता समावेश गर्ने, लेनदेनहरूमा भुक्तानी विधिको रूपमा पहिचान गरिएको) payment of choice बनेको छ। त्यस्तोमा कारोबार गर्दा आफ्ना नागरिकले गरेको लगानीको निश्चितता, लगानीको संरक्षण र सुरक्षा गर्ने राज्यको जिम्मेवारी भित्र कुनै आधिकारिक निकायले लिने नलिने वा जिम्मेवार निकाय वा पदाधिकारी र trading, taxation भित्र आउने वा नआउने विषयहरूमा स्पष्ट हुन आवश्यक छ। क्रिप्टोकरेन्सी कानून कार्यान्वयन गर्ने निकाय र वित्तीय क्षेत्रको लागि अर्को चिन्ताको विषय हो। जस्तै P2P (Peer-to-Peer) क्रिप्टोकरेन्सी व्यापार (जसलाई “Decentralized' exchanges” भनिने) वैधानिक वित्तीय प्रणाली बाहिर हुन्छ। P2P एक्सचेन्जरले प्रायः Dark web गतिविधिहरूको लागि मनिलन्डरिडको रूपमा काम गरिरहेको हुन्छ। यसलाई कसरी नियमन वा नियन्त्रण गर्ने सम्बन्धी कानूनमा स्पष्ट हुन जरुरी छ।

धेरै देशहरूले क्रिप्टोकरेन्सीको क्षेत्रमा नविनता प्रवर्द्धन गर्न र क्रिप्टोकरेन्सीको स्टार्टअपहरू, प्रतिभाहरू र माइनर्स (Miners) हरूको लागि प्रतिस्पर्धा गर्न क्रिप्टोकरेन्सी नियमन गर्ने निर्णय गरेका छन्। क्रिप्टोकरेन्सीलाई नेपालमा प्रतिबन्ध लगाइएको छ। तर पछिल्लो दशकमा विश्वव्यापी रूपमा क्रिप्टोकरेन्सीको प्रयोग तथा कारोबार बढ्दै गरेको सन्दर्भमा स्वदेश तथा विदेशमा रहेका नेपालीहरू पनि यसको कारोबार वा यससँग सम्बन्धित लगानीमा संलग्न रहेको भन्ने यदाकदा सुन्न सकिन्छ। त्यसैगरी, विदेशबाट सञ्चालित पिरामिडमा आधारित Network Marketing व्यवसाय पनि नेपालमा सक्रिय रहेको विषय पनि सञ्चार माध्यममा नआएका होइनन्। छोटो अवधिमा उच्च प्रतिफल पाउने प्रलोभनमा परी क्रिप्टोकरेन्सीको प्रयोग, यससँग सम्बन्धित लगानी र Network Marketing व्यवसायमा आवद्ध हुँदा उच्च जोखिम हुने तथा कानूनी झन्झट आउन सक्ने भएकोले यस्ता कारोबार तथा व्यवसायलाई प्रतिबन्ध लगाउनको लागि कानून बनाउन आवश्यक रहेको देखिन्छ।

सूचना प्रविधिको विकास र इन्टरनेट पहुँचमा वृद्धि भएसँगै क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबार र व्यवसायले झन धेरै विस्तारित रूप लिएको तथा Cross-border रूपमा समेत गतिविधि बढाउने मौका पाएको अवस्था छ। अधिकांश यस्ता व्यवसायले एउटा देशबाट कारोबार तथा सदस्य परिचालन गरी अर्को देशमा रहेका ग्राहकहरू ठग्ने गरेको पाइएकोले नेपाल जस्तो वित्तीय साक्षरता कम भएका मुलुकमा वित्तीय सेवाका उपभोक्ताहरू असुरक्षित हुने बढी सम्भावना रहन्छ।

नेपाल जस्तो सीमित पूँजी भएको र स्वदेशी पूँजी विदेश लैजान बन्देज लगाइएको मुलुकमा क्रिप्टोकरेन्सी मार्फत पूँजी पलायन हुनबाट जोगाउनु नै यसको मुख्य चुनौति रहेको छ। क्रिप्टोकरेन्सी र यससँग सम्बन्धित कोषमा लगानी गर्ने तथा आवद्ध हुने जस्ता क्रियाकलापमा युवा जनशक्ति आकर्षित हुन सक्ने भएकोले क्रिप्टोकरेन्सीलाई नेपालमा प्रतिबन्ध नलगाएमा

युवा अवस्थामै अवैधानिक आर्थिक क्रियाकलापमा संलग्न हुने खतरा बढन सक्दछ। कसैको व्यक्तिगत जीवन र मुलुकको आर्थिक, सामाजिक व्यवस्थामा समेत नकारात्मक असर पर्ने देखिएकोले क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी कानून बनाउन अति आवश्यक रहेको छ।

७.२ सुझाव

नेपालजस्तो वित्तीय साक्षरता कम भएको मुलुकमा वित्तीय सेवाका उपभोक्ताहरु असुरक्षित हुने र लगानी डुब्ने बढी सम्भावना रहन्छ। यसकारण नेपालले क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबार तथा व्यवसायको लागि छुट्टै नयाँ विवेकपूर्ण कानून बनाउन आवश्यकता रहेको छ। यसको लागि विशेषज्ञहरुद्वारा अध्ययन गराई क्रिप्टोकरेन्सीको हालको अवस्था बारे जानकारी लिई कसरी क्रिप्टोकरेन्सीलाई नियमन वा नियन्त्रण गर्न सकिन्छ भन्ने विषयमा स्पष्ट हुनुपर्ने देखिन्छ।

नेपालको सन्दर्भ समेतलाई विचार गर्दा देहाय बमोजिमका विषयहरु समावेश गरी क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी कानून बनाउन सकिनेमा यसको नियन्त्रण गर्न सकिन्छ:-

१. क्रिप्टोकरेन्सीलाई पूर्ण रूपमा बन्देज गर्ने वा नियमन गर्ने,
२. क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबारबाट प्राप्त भएको पुँजीगत लाभ सरकारले लिनु पर्ने र सो रकमलाई बजेटमा समावेश गर्ने व्यवस्था गर्ने,
३. क्रिप्टोकरेन्सीलाई नियमन गर्नु परेमा नेपाल राष्ट्र बैंकलाई प्रमुख जिम्मेवारी दिने,
४. प्रत्येक बैंकमा know-your-customer (KYC) and customer-due diligence (CDD) सम्बन्धी व्यवस्था राख्नु पर्ने,
५. क्रिप्टोकरेन्सीको गतिविधीमा Tracking सम्बन्धी व्यवस्था गर्ने,
६. क्रिप्टोकरेन्सीको विषयमा अनुसन्धानको लागि विज्ञ समिति गठन गर्ने,
७. अनुगमन तथा निरीक्षण गर्ने निकाय तोकिनु पर्ने,

८. कारोबार जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धी व्यवस्था गर्ने,
९. कारोबार नियन्त्रणमा सुरक्षा उपाय लागू गर्ने,
१०. क्रिप्टोकरेन्सीको निषेधित कार्य, नियन्त्रण जस्ता प्रावधानहरुको व्यवस्था गर्ने,
११. कानून विपरीत क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी कसूर र दण्ड सजाय सम्बन्धी व्यवस्था गर्ने,
१२. पीडितलाई दिने क्षतिपूर्ति सम्बन्धी व्यवस्था राख्ने,
१३. मुद्दा हेर्ने निकाय वा अधिकारीले दिएको निर्णय उपर पुनरावेदन सुन्ने व्यवस्था,
१४. उजुर गर्ने हदम्याद सम्बन्धी व्यवस्था,
१५. क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी कसूर नेपाल सरकार वादी हुने र सो विषय मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४ को अनुसूची—१ मा रहेको मानिने,
१६. नियम बनाउने अधिकारको व्यवस्था,
१७. नियामक निकायले मापदण्ड, निर्देशिका वा कार्यविधि बनाउन सक्ने।

सन्दर्भ सामग्री:

१. नेपालको संविधान

२. नेपालको कानूनहरु:

- विदेशी विनियम (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९
- विदेशमा लगानी गर्न प्रतिबन्ध लगाउने ऐन, २०२१
- सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउन्डरिङ्ग) निवारण ऐन, २०६४
- मुलुकी अपराध संहिता, २०७४
- नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८

३. अन्तराष्ट्रिय कानूनहरु:

- Markets in Crypto-Assets (MiCA) Regulation, 2022
- International Standards for Anti-money Laundering and Combating Financing of Terrorism
- Prudential Treatment of Crypto-assets Exposures
- OECD's Crypto-Assets Reporting Framework (CARF) and Amendments to the Common Reporting Standard (CRS)
- Crypto-Asset Roadmap for 2022-2023 by International Organization of Securities Commissions
- Regulation, Supervision and Oversight of Crypto-Asset Activities and Markets by Financial Stability Board

४. फैसलाहरु:-

- AA v Persons Unknown & Ors, Re Bitcoin, High Court of Justice Business & Property Courts of England And Wales, Commercial Court, United Kingdom, 2019
- Robertson v. Persons Unknown, (2019), Unreported High Court Moulder, CL-2019

५. लेखहरु:-

- नेपाल राष्ट्र बैंक समाचार, कात्तिक २०७२, वर्ष ४०, अंक २, पेज नं. ५,
- United Kingdom and Cryptocurrency, 2022 Freeman Law
- Crypto assets Taskforce Report, 2018, HM Treasury, FCA & Bank of England
- UK regulatory approach to cryptoassets and stablecoins: Consultation and call for evidence, January 2021, HM Treasury

- FCA becomes AML and CTF supervisor of UK crypto asset activities, 2020, FCA, Gov. UK
- Guidance on Crypto assets, 2019, Financial Conduct Authority, Gov. UK
- Crypto assets Manual, 2021 HM Revenue & Customs, Gov. UK
- Application of FinCEN's Regulations to Persons Administering, Exchanging, or Using Virtual Currencies, 2013, Department of the Treasury Financial Crimes Enforcement Network, USA
- The Legality of Cryptocurrency in India, 2021, Ahlawat & Associates
- *India Cryptocurrency Laws, Regulation of Digital Currencies: Cryptocurrency, Bitcoins, Blockchain Technology, Freeman Law*,
- Internet and Mobile Association of India v. Reserve Bank of India, Supreme Court of India, 2020, SC 275
- Anna Maxwell & Amy Spencer, 'Cryptocurrency: an international review', Enyo Law, 2022
- Australian Government, AUSTRAC, AML/CTF programs overview
- Crypto Travel Rule in South Korea, The Financial Services Commission (FSC), 2021

६. राष्ट्र बैंकद्वारा प्रकाशित सूचना:

- क्रिप्टोकरेन्सी तथा Networking Marketing सम्बन्धमा सर्वसाधारणलाई जानकारी दिने उद्देश्यले चेतनामूलक सामग्री, नेपाल राष्ट्र बैंक गभर्नरको कार्यालयबाट जारी,
- मिति २०७४-४-२९ मा नेपाल राष्ट्र बैंक, केन्द्रिय कार्यालय, विदेशी विनियम व्यवस्थापन विभागले Bitcoin कारोबार गैरकानूनी रहेको बारे प्रकाशित सूचना,
- मिति २०७८-०५-२४ मा क्रिप्टोकरेन्सी कारोबार गैरकानूनी रहेको सम्बन्धी सूचना प्रकाशित गरि जानकारी गरिएको,
- मिति २०७८-१०-०९ मा क्रिप्टोकरेन्सी तथा Network Marketing अन्तर्गतको कारोबार/व्यवसाय गैरकानूनी रहेको सम्बन्धी प्रकाशित सूचना,
- नेपाल राष्ट्र बैंक, विदेशी विनियम व्यवस्थापन विभागबाट क्रिप्टोकरेन्सी, Network Marketing तथा Hyper Fund कारोबार गैरकानूनी रहेको सम्बन्धी सूचना,
- अनलाइन प्रविधि मार्फत हुने क्रिप्टोकरेन्सी, विटक्वाइन, हाइपर नेटवर्किङ्ग, अनलाईन जुवा लगायतका विषयमा नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणबाट जारी गरिएको निर्देशन,

७. अनलाइन सामग्री:-

- <https://freemanlaw.com/cryptocurrency/united-kingdom/>
- https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/752070/cryptoassets_taskforce_final_report_final_web.pdf,

- https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/950206/HM_Treasury_Cryptoasset_and_Stablecoin_consultation.pdf,
- <https://www.fca.org.uk/news/news-stories/fca-becomes-aml-and-ctf-supervisor-uk-cryptoasset-activities>,
- <https://www.fca.org.uk/publications/policy-statements/ps19-22-guidance-cryptoassets>,
- <https://www.gov.uk/hmrc-internal-manuals/cryptoassets-manual>,
- https://www.sec.gov/oiea/investor-alerts-and-bulletins/ib_coinofferings,
- <https://www.fincen.gov/sites/default/files/shared/FIN-2013-G001.pdf>,
- <https://www.irs.gov/businesses/small-businesses-self-employed/virtual-currencies>,
- <http://loksabhadocs.nic.in/bull2mk/2021/23.11.21.pdf> ,
- The legality of Cryptocurrency in India – Legal Developments (legal500.com),
- <https://freemanlaw.com/cryptocurrency/india/>,
- <https://www.ato.gov.au/individuals/Investments-and-assets/crypto-asset-investments/what-are-crypto-assets-/>,
- What are crypto assets? | Australian Taxation Office (ato.gov.au),
- AML/CTF programs overview | AUSTRAC,
- <https://notabene.id/world/southkorea#:~:text=Is%20cryptocurrency%20legal%20in%20South,legal%20tender%20in%20South%20Korea>,
- <https://www.analyticsinsight.net/top-10-legal-cases-against-cryptocurrencies-and-crypto-exchanges/>,
- https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2021/07/NRB-Samachar_Saun_2078.pdf,